

Nagle powiał silny wiatr. Spojrzeliśmy w górę. Niebo zasnuły ciężkie, ołowiane chmury. Musieliśmy wracać do szkoły.
Gdy doszliśmy do budynku szkolnego, wszyscy odwrócili się, by wzrokiem pożegnać Wzgórze Suchym, które stało nam się teraz bardzo bliskie.

Aneta T. Kl. VI

PRZYPISY

- 1 J. Dietrich, J. Wójcik, *Nauczanie języka polskiego w klasie 6*, W-wa 1985, s. 42
- 2 M. Nagajowa, „Kształcenie języka uczeń w szkole podstawowej”, W-wa 1985, s. 172
- 3 Witold Gawdzik, *Gramatyka na wesoło*. Instytut Wydawniczy, PAX, 1973, s. 166

2. OPIS

MACIEJ ŚLUSARCZYK

Kielce

WIDZE I OPISUJE...

Co to jest opis? W *Słowniku terminów literackich* czytamy: „Opis — jeden z dwu podstawowych obok opowiadania elementów narracji. Opis zawiera pozazdarzeniowe składniki świata przedstawionego, tło, na którym przebiegają wydarzenia, wygląd postaci itp. Ukazuje elementy i właściwości danego przedmiotu w ich statyczności i w sytuacji w danym przedmiocie. W utworze epickim opis może się wyrazić wyodrębnić, często jednak wchodzi w ściśle związki z opowiadaniem, ich części składowe wzajemnie się przenikają. Istnieje też wiele form przejściowych pomiędzy tymi dwiema konstrukcjami. Zadaniem opisu jest nie tylko pokazanie świata, w którym działają bohaterowie, wnosi on często wartości symboliczne. W pewnych wypadkach opis obejmuje cały utwór. Dzieje się tak zwłaszcza w poemacie opisowym. Wówczas najistotniejszym elementem świata przedstawionego są nie zdarzenia i procesy, ale układy ukazywanych przedmiotów w przestrzeni”.

Natomiast „istotę opisu stanowi przestrzenny i statyczny układ elementów treściowych. Opisy mogą przedstawiać krajobrazy, przedmioty, osoby, sytuacje lub zjawiska w sposób ścisły (naukowy) lub literacki (artystyczny)”.
Przy opisie naukowym występują na plan pierwszy istotne cechy opisywanego przedmiotu, osoby czy zjawiska, a ujęcie językowe odznacza się jasnością, dokładnością i obiektywizmem. Natomiast opis literacki odznacza się ujęciem subiektywnym, o doborze i hierarchizowaniu cech decyduje w dużym stopniu stosunek uczuciowy opisywającego.

Opis naukowy powinien przede wszystkim rzetelnie informować, opis artystyczny budzić przeżycia estetyczne. Odmierna funkcja tych opisów decyduje o doborze odpowiednich środków językowo-stylistycznych. W obydwu jednak przypadkach interpretacja opisu powinna być badaniem „sposobu, w jaki synteza słowna zostaje zbudowana z elementów doznań”²

A więc mamy:

Zarówno opis naukowy jak i artystyczny powinien występować w praktyce szkolnej. Z formą opisu uczeń zapoznaje się już w najniższych klasach szkoły podstawowej. Zalecenia programu w kl. IV—VIII przedstawiają się następująco:

Kl. IV — wypowiedź jednozdaniowa i kilkuzdaniowa, np. polecenie, informacja o wyglądzie (przedmiotów i osób), o usytuowaniu przedmiotów względem siebie, o jakimś wydarzeniu;

Kl. V — opis przedmiotu
opis wyglądu człowieka;

Kl. VI — doskonalenie form wypowiedzi ćwiczonych w poprzednich klasach;

Kl. VII — opis sytuacji, zjawiska;

Kl. VIII — opis przeżyć wewnętrznych, np. ucznia w jakiejś sytuacji szkolnej, postaci literackiej (opis stanu psychicznego postaci rzeczywistej i literackiej);

Jakie typy opisu różniamy ze względu na przedmiot opisu?

I Opis osób (zewewnętrzny i psychologiczny)³

„Opisy osób to zarówno opisy wyglądu zewnętrznego bohaterów jak też opisy postawy, uczuć i przeżyć wewnętrznych.

Pierwsze nawiemy zewnętrzny, drugie — opisami psychologicznymi.

Narrator może w opisie zewnętrznym zamknąć od razu cały zespół cech bohatera, jaki chce uwiocznnić, ale może także prezentować jego wygląd fragmentarycznie, stopniowo (w różnych częściach utworu), ujawniając poszczególne elementy.

Pierwszy rodzaj opisu dominuje raczej w utworach krótkich (np. w noweli), natomiast drugi w utworach rozbudowanych (np. w powieści).

Opis psychologiczny może przybierać bardzo rozmaite formy, poczynając od skonstruowanego przedstawienia jakichś aktualnych przeżyć bohatera, a skończywszy na uogólniającej prezentacji cech jego postawy moralnej czy poglądów.

Zarówno opis zewnętrzny jak i psychologiczny należą do podstawowych środków bezpośredniej charakterystyki bohatera w utworze epickim³.

A oto kilka przykładów:

1. Opis zewnętrzny:

„Był to człowiek już stary, lat siedmudziesiąt albo i więcej, ale czysty, wyprostowany, mający ruch i postawę żołnierza. Włosy miał zupełnie białe, płeć spaloną, jak u Kretolów, ale sądząc z niebieskich oczu nie należał do ludzi Południa. Twarz jego była przynębiona i smutna, ale uczciwa.”

(H. Sienkiewicz — *Latawiec*)

„Rzeczywiście Antek był ładny. Był dobrze zbudowany, w sobie zwięzły i prosto się trzymał, nie tak jak chłopci, którym ramiona zwieszają się, a nogi ledwie posuwają się od ciężkiej pracy. Twarz także miał nie taką jak inni, ale rysy bardzo regularne, cęty świeża, wyraz rozumny. Miał też jasne kędzierzawe włosy, ciemne brwi i ciemnoszafirowe oczy, marzące.”

(B. Prus — *Aniek*)

2. Opis psychologiczny:

„Dzieńcie był człowiekiem lekkiego serca, przynajmniej tak nazywali go rolnicy pedanci. Najważniejszy interes opuszczył on dla rozrywki w towarzyskie ludzki dobrego tonu, a już dla uniknięcia przykrości Bóg wie, czego by się nie wyrzekał. Jakis głos wewnętrzny szeptał mu, że wszystko zrobi się bez jego udziału; od dzieciństwa zaś miał to przekonanie, że ludzie jego stanowiska nie mogą narzucać się w pracy i poziomych kłopotach. Bawić się, byszczuć dobrym tonem, dowcipkować i utrzymywać arystokratyczne stosunki — oto były cele jego życia.”

(B. Prus — *Aniekka*)

II Opisy ta zdarzeń

Opisy ta zdarzeń obejmują różnorodnie składniki świata przedstawionego, jak np. krajobrazy, wnętrza, rozmaite przedmioty, składające się na scenę i prezentowanych wypadków.”

Przykłady:

1. Opis wnętrza:

„Stała na podłodze z desek grubych i sterczących czarnymi głowami gwoździ; nad nią zwisał sufit niski, bełkowany, ciemny od pyłu i dymu; pod czterema ścianami oklejonymi lichym i pstrym obiciem stało parę stołów i ław drewnianych, szafka z kuchennym i kredensowym naczyniem, łózko zasłane szczupłą i białą jak śnieg pościelą.”

(E. Orzeszkowa — *A...B...C...*)

2. Opis krajobrazu:

„Jasnego nieba nie zaciemniała żadna chmurka, kilka mew tylko plawiło się w błękitach. Ocean był ukochany. Nadbrzeżne fale bełkotały z cicha, rozplywając się łagodnie po piaskach. W dali śmiały się białe domy Aspinwallu i cudne grupy palm.”

(H. Sienkiewicz — *Latawiec*)

III Opisy sytuacji:

Opisy sytuacji są najczęściej związane z opowiadaniem. Można powiedzieć, że stanowią one formę pośrednią między opisem a opowiadaniem. Przez sytuację można rozumieć wyraźnie wyodrębniony sposób innych fragment fabuły, jakies zdarzenie z życia bohatera ściśle związane z rozbudowaną sceną i zewnętrzną, osadzone na wyraziście zarysowanym tle. Sytuacja zawiera w sobie zarówno elementy statyczne (tło, sceneria), jak i elementy dynamiczne (zdarzenia).

„Ścisłe połączenie w obrębie sytuacji zdarzenia i tła sprawia, że przedstawienie jej mobilizuje zarówno środki opisowe, jak i formy opowiadania”. Maria Nagajowa⁴ słusznie

zauważa, że „Aby uczeń zrozumiał istotę opisu sytuacji musi najpierw dobrze poznać istotę opisu przedmiotu i opowiadania. To pozwoli mu na wyodrębnienie cech rozróżniających te formy i cech tożsamyh.”

Opis przedmiotu

Jedność czasu
Jedność miejsca
Obraz statyczny
Przestrzenność

Opis sytuacji

Jedność czasu
Jedność miejsca
Obraz dynamiczny
Okoliczności towarzyszące jednemu wydarzeniu
Przestrzenność

Opowiadanie

Następujące czasowe
Zmienające się miejsca,
akcje, dzianie się, fancuch
przyczynowo-skutkowy
wydarzeń

A oto przykład opisu sytuacji:

„Wartownik sprzed gmachu SS podrywa broń „Juno” kosi go jak kukłę na strzelnicy. Z opła wyskakują kierowca bez czapki, odznak majora na naramiennikach, żeby wystrzeszone przestrachem, pistolet umiesiony. Skacze w stronę „Misa” i w tym skoku ginie od serii z pistoletu „Kruszynki”... Niemcy wyskakują z bramy dowódczwa, pojawiają się w oknach, akordy broni maszynowej i pojedyncze strzały wała w ulicę. „Lot” zgina się w pół, chwytła za brzuch i prostuje z trudem... Ślaniając się biegnie w stronę ulicy Szopena, do samoochodu „Sokoła”

„Cichy”, plynący okien gmachu SS, nagle opuszcza ślana, chwytła się za bok, z niedowierzaniem patrzy na zakrwawioną rękę. Podnosi znów pistolet i siejąc przed siebie kulami, szływnym krokiem biegnie za „Lotem”. Pada „Olbrzymek” przeszyty przez piers, ale zaraz się podnosi i z wstrząsą w ramiona głową, długimi seriami toruje sobie drogę wśród wyskakujących zewsząd Niemców. „Kruszynka” dopada drzwiczek wozu Kutschery, otwiera je. Jeszcze jedna wiązka kul, chwytła za kohler bezwolnego wroga — wyciąga go na ulicę.”

(J. E. Kucharski — *Wyrok na karta*)

Ze względu na zastosowane środki językowo-stylistyczne w opisie w utworze epickim orientacyjnie, umownie mówimy o dwóch typach opisów a mianowicie:

1. Opis rzeczowy, który w sposób sprawozdawczy, rzeczowy prezentuje ludzi, tło i sytuację. Jest on najbardziej charakterystyczny dla realistycznej i naturalistycznej prozy powieściowej;

2. Opis poetycki (artystyczny), który przez użycie rozmaitych środków stylistycznych (metator, porównania itp.) nie tyle odzwierca wygląd zjawisk, co stwarza ich poetycki ekwivalent. Występuje on często w epickich gatunkach wierszowanych⁵, a także w prozie powieściowej i nowelistycznej zabarwionej lirycznie. Funkcją opisu wówczas polega na wywoływaniu określonych nastrojów i napięć emocjonalnych związanych z przeżywanym krajobrazem.

A oto przykłady:

1. Opis rzeczowy:

„Słychać zewsząd stukanie młotów, dziobanie toporów, pisk piły, zgrzytanie bloków, dźwięgów i lin stalowych, głośnie rozkazujące okrzyki robotników... Na tych rusztowaniach, co stąd, z dołu, wyglądają jak palące się, na tych rusztowaniach, wysoko nad ziemią, jakby w powietrzu zawieszony, roją się robotnicy. Migają kielnie, mgnają w rękach ich młoty, dłuta i swidry miotające w wosennym słońcu ośmiewające błyski”

(E. Szelburg-Zarembina — *Bohater Edka*)

2. Opis poetycki:

„Był sad —
Dziewa owocowe, zasadzone w rzędy,
Ociemniały szerokie pole; spodem grzędy.
Tu kapusta, sędziwe schyłające lysiny,
Siedzi i zda się dumać o losach jarzyn;
Tam, plącząc strąki w marzwi zielonej warkoczcu,
Wymukły bób obraca na nią tysiąc oczu.”

Ōwładze podnosi złotą kity kukuruzną,
Gdzienigdzie otyłego widać bruch harbuza,
Który od swej łodygi aż w daleką stronę
Wleczył się jak gość między buraki czerwone”.

(A. Mickiewicz — *Pan Tadeusz*)

Uczniowie w pracy szkolnej stosują najczęściej opis rzeczowy z elementami opisu artystycznego.

Maria Nagajowa⁵ stwierdza, że „W zadanym razie nie powinno się nakłaniać uczniów do stosowania w opisach tak typowych dla stylu artystycznego środków, jak metafory i porównania. Po pierwsze — dlatego, że zadaniem nauczania języka polskiego nie jest kształcenie umiejętności posługiwania się stylem artystycznym, lecz kształcenie umiejętności rozumienia tego stylu. Po drugie — dlatego, że każdego ucznia można nauczyć poprawnie wyrażania się w mowie i piśmie językiem literackim, ale nie można każdego nauczyć posługiwania się stylem artystycznym, bo umiejętność ta uzależniona jest od wrodzonych zdolności. Toteż przewidziane próby nakłaniania uczniów do tworzenia w opisach porównań i przenośni kończą się niepowodzeniem”.

Na zakończenie dotychczasowych rozważań jeszcze raz podkreślimy istotę opisu jako formy wypowiedzi, opisu opartego na bezpośredniej obserwacji, jak i opisu z przypomnieniem.

„Opis to ściśle i zgodne z rzeczywistością wskazanie charakterystycznych cech obserwowanego przedmiotu, osoby, zwierzęcia, rośliny, zjawiska, krajobrazu, sytuacji... Na opis... składa się zespół najistotniejszych, charakterystycznych cech danej rzeczy, zgrupowanych odpowiednio, w określonej kolejności. Cechy te dotyczą przede wszystkim wyglądu i budowy opisywanego przedmiotu...”

Opis poprzedzamy dokładną obserwacją przedmiotu, w toku której stawiamy odpowiednie pytania, pozwalające uchwycić istotne cechy przedmiotu (analiza). Właściwy opis to powiązanie w całość wyróżnionych poprzednio cech w formie... zdania stanowiącego zwięzłą wypowiedź (synteza)”⁶.

Opis narzuca określone ćwiczenia kształtujące i doskonalące tę formę wypowiedzi.

Są to:

1. Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne?
    - a) Ćwiczenia w gromadzeniu wyrazów, wyrażen i zwrotów nazywających opisywane przedmioty i określających ich kolor, kształt, wielkość.
    - b) Ćwiczenia w gromadzeniu wyrazów nazywających stosunki przestrzenne.
    - c) Ćwiczenia synonimiczne dotyczące czasowników stanowych, takich jak: jest, stoi, ma.
    - d) Ćwiczenia w dobieeraniu wyrazów ocenających opisywany przedmiot, krajobraz, postać.
    - e) Ćwiczenia w posługiwaniu się wyrazami o zabarwieniu dodatnim i ujemnym, zdrobnieniami i zgrubnieniami.
    - f) Ćwiczenia polegające na zastępowaniu wyrazu właściwego dłuższym opisem (pejoraz), na stosowaniu elipsy dla uniknięcia powtórzenia wyrazów.
  2. Ćwiczenia gramatyczno-stylistyczne
    - a) Ćwiczenia w budowaniu zdania bogatego w informację, o dużej ilości składników.
    - b) Ćwiczenia w stosowaniu w opisie równoważników zdania, zdań pojedynczych nierozwiniętych, zdań wykrzyknikowych dla zwiększenia plastyczności lub dynamiczności obrazu.
    - c) Ćwiczenia w wykorzystaniu różnych części mowy zbliżonych pod względem semantycznym dla urozmaicenia syntaktycznego wypowiedzi.
- Na zakończenie raz jeszcze przytoczę najważniejsze elementy charakteryzujące poszczególne opisy.
1. Opis przedmiotu⁸ określa położenie, kształt, wielkość, barwę i wszelkie inne cechy przedmiotu. Opisując proste przedmioty, staramy się o możliwie pełne, wyczerpujące ujęcie. Opisując przedmioty złożone, skupiamy uwagę na jednej lub kilku szczególnie ważnych, wyróżniających właściwościach.

2. Opis krajobrazu następuje uczniom wiele trudności.

Wynikają one z rozległości tematu. Nadto stałe przebywanie w jednym i tym samym otoczeniu przyzwyczajają tak dalece, że nie widzi się w nim wielu elementów dokładnie, podobnie jak często nie dostrzega się wyrażnie obrazu, który wisi na ścianie przez wiele lat w miejscu stałego naszego przebywania. Rozległość krajobrazu, wielka ilość czynników tworzących jego swoistą całość utrudniają rzetelną obserwację. Stąd szczególnie w opisie krajobrazu ważne jest zaciśnienie, wyrażnie ograniczenie tematu, skoncentrowanie uwagi uczniów i umożliwienie im zorganizowania dokładnej i celowej obserwacji.

3. Opisy osób rzeczywistych oraz postaci literackich i malarskich to właściwie charakterystyka zewnętrzną. Opisy te wymagają stosunkowo dużej sprawności umysłowej i inteligencji. Na jakość opisu wpływa nie tylko umiejętność obserwacji, lecz także zainteresowanie życiem psychicznym i już w pewnym stopniu dostrzeganie związku cech zewnętrznych danej osoby z jej właściwościami psychicznymi, gdyż one to wpływają na ukształtowanie rysów, postawy, ruchów człowieka. Zrozumienie trudności, jakie następują opisy osób, nakazuje dokładne i systematyczne przygotowanie do nich uczniów.

4. Opis sytuacji występuje wówczas, gdy pragniemy wyodrębnić fragment jakiegoś wydarzenia. Jest więc on jakby przekrojem akcji. Wymaga, aby postacie w nim występujące były w ruchu, w działaniu, a także uwypuklenia różnych czynników współdziałających w danym momencie akcji.

5. Opis zjawiska jest zbliżony do opisu sytuacji. Jest on także swoistym zatrzymaniem dynamiki, ruchu jakiegoś procesu. W pewnym sensie jest on łatwiejszy od opisu sytuacji, bo jego zawartość treściowa niejako narzuca się samą zmiennością zjawiska, znacząc element nowości i może większe zainteresowanie. Opis zjawiska jest jednak znacznie trudniejszy, gdyż często wymaga znajomości specjalnego słownictwa.

Teraz podam kilka przykładów, ilustrujących w/w materiał.
Przykłady te pochodzą z mojej długoletniej praktyki.

Przykład lekcji w kl. VI

Na kilka dni przed lekcją 3-, 4-osobowe zespoły klasowe udały się do dowolnie wybranych sklepów, przeważnie spożywczych. W ciągu dwóch dni, po kilkanaście minut, miały obserwować ekspedientkę, jej wygląd, zachowanie, stosunek do koleżanek i klientów. W trzecim dniu miały przeprowadzić z nią krótki wywiad, który zawiera następujące sprawy:

1. Jak się pani nazywa?
  2. Jakie pani posiada wykształcenie?
  3. Czy jest pani mężatką?
  4. Ile lat pracuje pani w handlu?
  5. Czy jest pani zadowolona ze swojej pracy?
- Dodam, że w czasie wszystkich czynności dzieci czyniły notatki, które później wykorzystamy na lekcji.

Temat lekcji brzmiat: **Moja ekspedientka — opis z przypomnienia**

Cele: poznanie pracy ekspedientki; kształcenie umiejętności czynienia notatek; umiejętności obserwowania ludzi i ocenianie ich na podstawie postępowania; doskonalenie opisu; budzenie szacunku dla ludzkiej pracy.

Metoda: praca w zespółach

Przebieg lekcji:

- I Nawigazanie: swobodne wypowiedzi na temat poczynionych obserwacji w sklepach.
- II Uświadomienie uczniom celów lekcji.
- III Podanie i zapis tematu.
- IV Wspólne zredagowanie planu opisu.

1. Przedstawienie postaci
2. Wygląd zewnętrzny
3. Sposób zachowania się, stosunek do koleżanek i klientów

4. Moja ocena postaci.
- V Samodzielną pracę zespołową — redagowanie opisu.
- VI Odczytanie kilku prac. Ocena.

A oto przykładowa praca jednego z zespołów.

Pani Jolanta Z. pracuje w sklepie nr 36 w Kielcach. Ma 34 lata. Jest matką dwojga dzieci, dwunastoletniej Kingi i szesnastoletniego Jacka. Pracę rozpoczęła po ukończeniu Zasadniczej Szkoły Handlowej w Kielcach. Jej mąż jest kierowcą zatrudnionym w WPHW.

Pani Jolanta jest szczupłą, średniego wzrostu blondynką o miłej powierzchności. Nie farbuje włosów. Ubrana jest w granatowy fartuszek. Jej szyje okala śnieżnobiały, duży kołnierzyk. Twarz ma owalną. Usta wąskie. Używa czerwonej szminki. Makijaż jest raczej dyskretny. Oczy duże, niebieskie. Często się uśmiecha, pokazując pełne uzębienie.

W stosunku do koleżanek jest bezpośrednia i serdeczna. Do klientów odnosi się grzecznie i takownie. Doradza w zakupie towarów. Często używa zwrotów: „proszę”, „dziękuję”.

Pani Jolanta Z. to miła i sympatyczna ekspedientka. Życzylibyśmy sobie, aby wszystkie takie były.

Lekcja była ciekawa i niezwykle ożywiona. Dostarczyła uczniom wielu wrażeń i przeżyć. Uważam, że spełniła swoje zadanie.

KL. VII Lekcja poświęcona opisowi reprodukcji obrazu „Bociany” J. Chełmońskiego.

Lekcję właściwą poprzedziłem wyświetleniem dwóch filmów krótkometrażowych. Pierwszy z nich to: „Józef Chełmoński”. Ten 12-minutowy film wprowadził uczniów w twórczość tego najwybitniejszego malarza polskiego pejzażu, tworzącego w II połowie XIX wieku. Plastyczna wymowa jego obrazu daje się zestawiać z sugestią dzieł Mikołajewicza, Dygasińskiego, Reymonta i innych wielkich piewów przyrody oraz życia polskiej wsi.

Drugi to: „Jak patrzeć na dzieło sztuki”. Film wprowadza uczniów w tajniki wiedzy o obrazie. Obydwa filmy były bardzo przydatne w dalszej pracy.

TEMAT: Opis reprodukcji obrazu „Bociany” Józefa Chełmońskiego.

Cele: zapoznanie uczniów z twórczością Chełmońskiego, z obrazem „Bociany”, kształcenie umiejętności patrzenia na obraz jako dzieło sztuki; bogactwo słownictwa; doskonalenie opisu; budzenie podziwu dla talentu artysty.

Metoda: słowna

Pomoc: reprodukcja obrazu „Bociany”

- Przebieg lekcji:**
1. Nawiązanie: swobodne wypowiedzi na temat twórczości J. Chełmońskiego i jego obrazu.
  2. Uświadomienie uczniom celów lekcji.
  3. Podanie i zapis tematu.
  4. Wspólne zredagowanie planu oraz zgromadzenie odpowiedniego słownictwa nazywanego slosunkami przestrzenne.

Słowniczek⁹

Przymyki z innymi częściami mowy	Przymyki	Przysłówki
na tle na widokregu na horyzoncie na dole	po nad na obok przed	bliżej dalej niedaleko wyżej niżej
wzgórze po obu stronach na pierwszym planie na dalszym planie		

5. Ustny opis z zastosowaniem zgromadzonego słownictwa.
6. Samodzielną pracę uczniów.
7. Sprawdzenie i ocena prac.

A oto przykładowy tekst ucznia:

Tworzą obrazu olejnego pl. „Bociany” jest znakomity malarz-pejzażysta Józef Chełmoński. Przedstawia on scenę rodzajową z życia wiejskiego.

Na pierwszym planie, na ukwieconej łące siedzi wieśniak. Ubrany jest w długie, lniane spodnie i taką samą koszulę. Na nogach lewą ręką trzyma dwojaki. W prawej ręce sprowadzając kłose. Twarz jego jest zmęczona, spocona i porwana zmarszczkami. Włosy ma jasne i długie, spadające na kark. Obok leży duży, czarny kapelusz. Chłop jest bosy. Tuż przy nim stoi mały chłopiec, chyba syn wieśniaka. Ubrany jest podobnie, w płócienne spodnie długą koszulę przepasaną krótką. Jego jasną, pogodną, miłą twarz okalają jasne włosy. Na głowie ma małe kapelusk. Obydwa patrzą w górę na klucz przelatujących bocianów.

Na dalszym planie, z prawej strony, stoi wychudzony zaprzęg składający się z dwóch krów.

Dalej, w głębi widoczne są chaty wiejskie, małe, „przykućnięte” na ziemi, pokryte słomą. Wśród nich stoi nieliczne drzewo, na którym znajduje się bocianie gniazdo.

Obraz jest statyczny, kolorów ciepłe. Pociemniałe niebo zostało rozjaśnione zachodzącym słońcem.

Józef Chełmoński pokazał tu kawałek prawdziwego, ciężkiego życia wiejskiego. Podobny przebieg miała lekcja poświęcona opisowi reprodukcji obrazu Jan Kochanowski nad zwłokami Urszuli Jana Matejki w kl. VIII. Była to również jednostka dwugodzinna.

Lekcję rozpocząłem od przypomnienia genety *Trenów*, omówienia postaci Urszuli i nadziei ojca z nią związanych. W dalszej kolejności powiadałem uczniom, że będziemy opisywać reprodukcję. Wyjaśniłymi sobie również różnicę pomiędzy reprodukcją a oryginałem. Snułszy domysły, co skłoniło Matejkę do namalowania tego obrazu.

Temat lekcji brzmi: „Niestetyż, i posag, i ona w jednej skrzynce zamknięta” — opis reprodukcji obrazu „Kochanowski nad zwłokami Urszuli” Jana Matejki.

Cele i metoda j. w.

Aby uczniom wprowadzić w odpowiedni nastrój, odtworzyłem z płyty piosenkę Urszula Kochanowska w wykonaniu Urszuli Sipińskiej. Następnie opracowaliśmy plan opisu, który przedstawiał się następująco:

1. Tytuł obrazu.
2. Analiza treści:
  - twórca, czas powstania
  - rodzaj malarstwa
  - postać ojca i córki (poza, ubiór, wyraz twarzy)
3. Wnętrze komnaty
4. Nastrój
5. Nasze wrażenia.

Ćwiczenia słownikowe:

Wersy z trenów:

„Ujął ją sen żelazny, twardy, nieprzespany”
 „Niestetyż, i posag, i ona w jednej skrzynce zamknięta”
 „Gzeczność tylko dała a lichą kłaneczkę”

ból — boleść, cierpienie
 smutek — zgrzyzota, rozpacz, ból
 boleść — (jaka?) głęboka, mierzająca
 boleść maluje się na twarzy
 współczuć cierpieniu
 żał — rozpacz, ból, gorzyc
 żał — (jaki?) wielki, ogromny, nieutulony

nastroj — smutny, ponury, posepny
twarz poety — (jak?) zatroskana, przygnębiona, zrozpaczona, strapiiona, zbolata
współczuć — rozumieć czyis ból, czyjeś nieszczęście
harmonizuje z nastrojem
koresponduje z przeżyciami

Po opracowaniu ćwiczeń słownikowych uczniowie ustnie redagowali opis, a następnie samodzielnie pisali.

Podaję przykładowy tekst:

Obraz olejny przedstawia poetę z Czarnolasu przeżywającego wielką tragedię spowodowaną śmiercią ukochanej córki, Urszuli. Tragedię poety pogłębiał fakt, że dziewczynka miała być nie tylko spadkobierczynią części Czarnolasu, ale tą, która po ojcu obejmie „lunne poezji”.

Postacie poety i córki wypelniają całą przestrzeń obrazu. Urszulka leży w materii, dremnianej trumnie. Ubrana jest w powiewną, lekką, długą sukieneczkę. Rączki jej spoczywają na piersiach, na których leży duży czarny krzyż. Jej spokojną, poważną i uduchowioną twarzą okalają piękne, jasne włosy. Długie rzęsy rzucają cień na policzki. Głowę jej zdobi wianuszek uwity z polnych kwiatów. U stop dziewczynki leży lutowa — symbol poezji.

Zagorzkniaty i pełen rozpaczy ojciec pochyla się nad zmarłą. Prawą ręką podtrzymuje główkę dziecka i składa ostatni pocałunek. Lewą zaś obejmuje ją w pół. Wie, że „ujął ją sen żelazny, twardy, nieprzespany”.

Poeta ubrany jest w czarny żupan, który zdobi biała kryza wokół szyi. Twarz jego poutrana zmarszczkami jest zrozpaczona, zatroskana, pełna nieutulonego żalu i cierpienia. W głębi komnaty widać obraz na ścianie, duży krzyż oraz zapalone świece w licho-
tarzach.

Nastroj jest bardzo smutny, posepny, nostalgiczny, refleksyjny. Koresponduje z powagą chwili. Obraz jest czarno-biały. Harmonizuje z nastrojem żaloby, tragedią człowieka ze śmiercią.
Współczujemy poecie w jego cierpieniu.

KLASA VII — opis sytuacji w utworze literackim.

TEMAT: Czarny rycerz na polu bitwy.

Opis sytuacji na podstawie powieści poetki „Grażyna” Adama Mickiewicza.

Cele lekcji: zapoznanie uczniów z opisem sytuacji, kształcenie umiejętności pracy z tekstem; bogactwo słownictwa (synonimy).

Metoda: praca w grupach

Przebieg lekcji:

I Nawiązanie: streszczenie akcji utworu

II Uświadomienie uczniom celów lekcji

III Podanie i zapis tematu

Polecenie: Zaznaczyć w tekście *Grażyny* kilka różnych sytuacji (praca w grupach).

IV Odczytywanie fragmentów — praca z tekstem.

Do analizy wybieramy dwa fragmenty, a mianowicie:

a) pierwszy dotyczy nieudolnej walki domniemanego „Liwora” — Grażyny;
b) drugi zaś — przybycia księcia na pole walki.

Poniżej przytaczam obydwa teksty.

Tekst:

I
Warknęły struny, śwignęła strzał chmura,
„Jezus Marial — naprzód, hop, hop, ura!”

Dopieroż drzewca ułożywszy w toku,
Zewrą się bliżej, pierś na pierś uderzy.
Za cóż wydarła potomnemu oku

Noc i zwycięstwa, i klęska rycerzy? —
Swoi i cudzy zmieszani w natłoku,
Zewsząd szczęk razów, wrzask, chrzęst pancerzy;
Pryskają bronie, lecą hełmy, głowy,
Co miecz oszczędza, druzgocą podkowcy.

Książę jak skoczył, tak goni na czele,
Ani się jeden między tłumem boi;
Znałą czerwony płaszcz nieprzyjaciela,
Poznali godła na hełmie i zbroi
Cofa się, walczyć nieśmiała, gromada,
Zwycięzca pędzi i na kartki wsiada.

Lecz któryż z bogów siłę w nim osłabił?
Cóż stąd, że zbiegłych natarczywie goni?
Cóż stąd, że bije? — nikogo nie zabił,
Bezładna szabla po pancerzach dzwoni,
Albo się zwija odbita żelazem,
Albo uchybia, albo idzie plazem.

Czując Krzyżacy tak słabe natarcie,
Odzyszcza serce; z okropnym hałasem
Nawrocią czoła, potkną się zajarcie
I gestym włócznie otoczą go lasem;
Czy przelekniony, czy spłątany w tłumie,
Bracię ich na szable i tarcze nie umie.

Trudno mu było całą unieść szyję,
Krzyżactwo zewsząd kole, strzela, siecze;
Wtem huf litewski nawaleł rozbije
Biorąc go między pułkierze i miecze;
Ten słabe razy swoimi poprawia,
A ten od cudzych razów go zastawia.

Już noc pierzchała, już różane włosy
Zorza na wschodnim rozlaza obłoku,
Bitwa wre dotąd, ślepe leżą ciosy;
Ni w tył, ni naprzód nie ruszono kroku;
A bóg zwycięstwa, przyszło ważyć losy,
Równy krwi ciężar stąd i zowąd bierze,
I szala dotąd w równej stoi mierze.

II

Wiem z góry zagrzmiął straszliwy głos meża.
Ku niemu wszystkich podnoszą się oczy:

Stoi na koniu, a jako rozwiła
Szeroko cienie sterzących warkoczy
Na smiętej gorze wybujała jodła,
Tak go szeroki płaszcz dokola mroczy
Czarny płaszcz, czarny płaszcz i hełm i godła
Trzykróć zawołał, zleciał na kształt gromu,
Nie wiedzieć za kim albo przeciw komu.

Dobiega Niemców, między tłumem tonie,
Bitwy nie uprzysz, ale zgiełk i jęki
Dają odgadnąć, w jakiej walce stronie
I jak straszliwy piorun jego ręki;

Tam szyszak zniknie, ówdzie szlendar padnie,
Toczy się hułdec, miesza się bezładnie.

Jako leśnicy gdy sosny lub dęby
Sieką wzdłuż puszczy, słysząc łoskot w dali,
Jęczą topory, chrobocą pił żęby,
Kiedy niekiedy wierzchołek się zwali;
Na koniec między wyciętymi zębry
Ujrysz i mężów, i błyskanie stali:
Takić wyśkleszy środkiem
Niemców łomy,
Darl się ku Litwie rycerz nieznamomy.

Najpierw odczytamy obydwa fragmenty, a następnie poddamy je wnikliwej analizie.⁴
W dalszej kolejności przeprowadzamy ćwiczenie słownikowe wokół hasła „bitwa”.

Np. Wyrazy oznaczające:¹⁰

Odgłosy bitwy	Części uzbrojenia	Działanie
szczęk	pancerz	bitwa wrę
wrzask	helm	krzyżactwo kole,
chrzęst	miecz	strzela, siecze
natarcie (Krzyżaków)	zbroja	leca ciosy
zgiełk	szabla	warknęły struny
jęki	włoczma	świsnęła strzała
	puklerz	chmura
	szyszak	zwycięzca pędzi
	dzidy	zwycięzca siada
		na kartki
		paraskają bronie
		leca helmy, głowy

Po opracowaniu powyższego ćwiczenia polecamy uczniom opisać wymyśloną przez siebie ilustrację tych scen. Powstanie wówczas obrazek nieruchomy, statyczny. Następnie wspólnie opracujemy ten opis jeszcze raz, ale w ten sposób, aby obrazek nabrał życia, tempa, ruchu, dynamiki. Mniej więcej tak:

I oto nagle, niespodziewanie wpadł na czarnym koniu na pole bitwy nieznanym i tajemniczym rycerz, ubrany w szeroki, czarny płaszcz i czarną zbroję. Twarz jego przykrywała przyłbica. Jak wicher wpadł w tłum wrogów, sięgając popłoch, przerażenie i zgrozę. Wywijał mieczem jak maczugą. Widać było spadające szyszaki i wałace się szlendar wroga. Słychać było szczęk broni i przeraźliwe jęki konających. Zgiełk i zamieszanie opanowały hułce wroga. Zatańczył się szyki. A czarny rycerz pędził do swoich żołnierzy.

Po opracowaniu tekstu zwrócimy uwagę na obydwa opisy. Wykażemy różnice. Podkreślimy, że drugi uwzględnił ruch, dynamikę, jest żywy i plastyczny, a zatem ciekawszy. Bardziej oddziałuje na naszą wyobraźnię.

Przykład lekcji w kl. V

TEMAT: Mój pokój lub kącik do pracy.

Cele: kształcenie formy opisu; bogactwo słownictwa; budzenie troski o estetykę użytkowanych pomieszczeń.

Metoda: pogadanka erotematyczna

Przebieg lekcji:

I Nawiązanie: swobodne wypowiedzi uczniów na temat własnego kącika lub pokoju do pracy w domu. Jego wygląd, urządzenie.

- II Uświadomienie uczniom celów lekcji.
III Podanie i zapis tematu.
IV Opracowanie ćwiczenia słownikowego.

Czasowniki nazywające sytuacje statyczne	Wyrazy oznaczające siośunki przestrzenne	Przymiotniki
jest, znajduje się widać, widnieje można dostrzec przylega rozciąga się otacza, stoi	obok wyżej, niżej blisko niedaleko tu, tam	podłużny prostokątny szeroki, wygodny, przestronny, duży, mały gustowny

V Ustny opis pokoju lub kącika.

VI Samodzielny opis uczniów.

Przykładowy tekst opisu.

Mój pokój jest nieduży, prostokątny, ale bardzo gustownie i wygodnie urządzone. Po lewej stronie od drzwi stoi młodzieżowy regał typu „Tomek”. Na kilku jego półkach ułożone są książki. Duże okno zdobi koronkowa firanka oraz bordowe zasłony. Przy nim znajduje się jasne biurko. Obok stoi obrotowy fotel. Jest to miejsce mojej pracy. Na parapecie można dostrzec kaktusy, moje ulubione kwiaty. Białe ściany nie są przeladowane obrazami. Tuż nad regalem wisi reprodukcja obrazu „Bitwa pod Grunwaldem” Jana Matejki. Na przeciwległej ścianie grają kolorami plakaty moich ulubionych zespołów muzycznych. U sufitu wisi duży zygzakol składający się z 4 żarówek. Podłogę zdobi bordowa wykładzina. Lubię swój pokój i dbam o jego czystość.

Koncowe refleksje.

Opis jest ważną formą wypowiedzi w pracy szkolnej. Ćwicząc go, realizujemy następujące cele:

— wzbogacamy i precyzujemy słownictwo ucznia;

— doskonalimy jego umiejętności budowania zdania; doskonalimy sztukę analizowania, syntezy, tłumaczenia i wyjaśniania (rozumowanie redukcyjne).

Dlatego też lekcje poświęcone opisowi winny być głęboko przemyślane, opracowane i przeprowadzone.

Wiem z autopsji, że niektórzy nauczyciele zaraz po wprowadzeniu nowej formy wypowiedzi już na następnej lekcji zadają ją do samodzielnego opracowania. Uważam, że jest to błędne i że wszecch miar szkodliwe stanowisko. Nowo wprowadzone bowiem formy wypowiedzi, zwłaszcza te trudniejsze, wymagają doskonalenia, szeregów ćwiczeń redakcyjnych. I dopiero wówczas, jeżeli się upewnimy, że uczniowie dobrze sobie już z nią radzą, możemy zlecić do napisania.

Uwaga!

W artykule podaję do analizy dwie reprodukcje, a mianowicie: „Bociany” J. Chełmońskiego i „Kochanowski nad zwłokami Urszulki” J. Matejki. Uważam, że są to najbardziej dostępne reprodukcje dla każdego nauczyciela. Można je wykorzystywać z zastosowaniem epidiastkopu. Nie chodzi mi bowiem o to, czy znajdują się one w podręcznikach, czy też nie. Ważny jest problem, czyli kształcenie umiejętności opisu obrazu. A jaki do tego celu wybieramy, pozostawiam do decyzji nauczyciela i do jego posiadanych możliwości i zbiorów.

PRZYPISY:

¹ M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławńska, J. Sławński, *Słownik terminów literackich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wyd. Wrocław, W-wa, Kraków, Gdańsk 1976, str. 280.

² Jan Kulpa, Wojciech Pasternak, *Metodyka nauczania języka polskiego w kl. V—VIII*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne W-wa 1977, str. 112.

- ³ Józef Bar, *Formy wypowiedzi w programie języka polskiego szkoły podstawowej i średniej*, Wyd. III, Opole 1978, str.
- ⁴ Maria Nagajowa, *Opis jako szkoła forma wypowiedzi*, „Polonistyka”, listopad — grudzień, nr 6, str. 18.
- ⁵ tamże, str. 19.
- ⁶ Józef Bar, *Formy wypowiedzi w programie języka polskiego szkoły podstawowej i średniej*, Wyd. III, Opole 1978, str.
- ⁷ Maria Nagajowa, *Opis jako szkoła forma wypowiedzi*, „Polonistyka”, listopad — grudzień 1974, nr 6, str. 21—22.
- ⁸ Jan Kulpa, Wojciech Pasterniak, *Metodyka nauczania języka polskiego w kl. V—VIII*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, W-wa 1977, str. 113.
- ⁹ Maria Nagajowa, *Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne w kl. V—VIII*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, W-wa 1975, str. 97.
- ¹⁰ Karolina Pojawska, *Przykłady lekcji w kl. VII na temat opisu sytuacji*, Biuletyn „Język Polski”.
- ZO ZNP, Wydawnictwo Pedagogiczne w Kielcach, 1965, nr 5—6, str. 79.

BIBLIOGRAFIA:

1. Bar Józef — *Formy wypowiedzi w programie języka polskiego szkoły podstawowej i średniej*, Wydanie III, Opole 1978.
2. Cołalik J., I. Tabakowska — *Kształtowanie języka ucznia w procesie nauczania języka polskiego*, PZWSz, Warszawa 1969.
3. Nagajowa M. — *Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne w kl. V—VIII*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1975.
4. Środki dydaktyczne w nauczaniu języka polskiego w kl. V—VIII, *Zbiór artykułów metodycznych* pod red. J. Żółkiewskiego, PZWSz, Warszawa 1974.

ZOFIA TYMIŃSKA LISIECKA
Białystok

OPIS KRAJOBRAZU

Opis krajobrazu jako samoistna lub będąca częścią składową opowiadania forma wypowiedzi¹ pojawia się, poczynając od klas początkowych, w praktyce szkolnej dosyć często.

Wprawdzie obowiązujący program nauczania języka polskiego w klasach IV—VIII dość enigmatycznie określa zakres poczynani ucznia i nauczyciela, polecając „układanie informacji o wyglądzie (przedmiotów i osób), o usytuowaniu przedmiotów względem siebie” i wyrażanie stosunków przestrzennych² (klasa IV) oraz „gromadzenie wyrazów oznaczających kształt, wielkość, materiał, barwy i ich odcienie, wyrazów i wyrażen określających stosunki przestrzenne (np. poniżej, u góry, nad)”³ (w klasie V), niemniej jednak różnorodne formy pracy nad opisem krajobrazu śmiało możemy stosować także w klasach starszych, z ósmą włącznie.

Świadomie nie podaję tu gotowych konseptów całych jednostek lekcyjnych, gdyż częściowo stosować będziemy opis krajobrazu jako jedną z części procesu lekcyjnego, ograniczając się np. do poleceń sformułowania ustnej lub pisemnej wypowiedzi kilku zdaniowej, wpiecenia opisu w większą całość epicką, przekształcenia opisu literackiego w wyrażony językiem potocznym bądź odwrotnie etc. Nie oznacza to jednak wcale, że interesujący nas opis nie może i nie powinien zostać od czasu do czasu głównym środkiem zainteresowania, stając się naczelnym problemem czy tematem lekcji. Zawsze jednak pamiętać należy, czy zadania stylistyczno-kompozycyjne poprzedzały różnorodne ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne. Ich zasób, tak ilościowy jak i jakościowy, określić może jedynie nauczyciel, dostosowując go każdorazowo do tematu pracy, możliwości percepcyjnych uczniów, założonych celów dydaktyczno-wychowawczych czy czynnego zasobu leksykalnego swych podopiecznych.

Oto skromny wybór takich ćwiczeń, który wzbogacony być może o ćwiczenia zamieszczone w podręcznikach szkolnych dla poszczególnych klas oraz zadania proponowane przez różnorodne opracowania metodyczne:

Ćwiczenie 1 (kl. VII—VIII)
Utwórz związki frazeologiczne z wyrazami „krajobraz” i „pejzaż”.

Ćwiczenie 2 (kl. VI—VIII)
Użyj w zdaniach wyrażen „księżycowy krajobraz” i „krajobraz po bitwie” w ich znaczeniu dostojnym i przenośnym.

Ćwiczenie 3 (kl. VIII)
Wyjaśnij słowotwórczo etymologię słowa „krajobraz”. Jaki typ wyrazu złożonego ono reprezentuje?

Ćwiczenie 4 (kl. V—VIII, IV — bez korzyst. ze słown.)
Korzystając ze słownika wyrazów bliskoznacznych, dobierz synonimny wyrazów niezbędnych do opisu krajobrazu (np. lasu, pola, parku, gór, osiedla itp. — w zależności od obranego tematu opisu) oraz utwórz wyrazy im pokrewne.

Ćwiczenie 5 (kl. IV—VIII — w zależności od polecenia)

W jakim słowniku sprawdzisz:
a) jak się pisze słowo PEJZAŻ,

b) co ono oznacza,

c) z jakiego języka pochodzi,

d) z jakimi wyrazami się łączy,

e) jaka końcówka formy dopełniacza liczby mnogiej: -y czy -ów jest poprawna,
f) jakimi synonimami można ten wyraz zastąpić?

Ćwiczenie 6 (kl. IV—VIII)

Dobierz wyrazy przeciwstawne niżej podanym:

znad- przed-
wzdluz- ponizej-
wewnatrz-

Jakie części mowy zostały tu użyte? Przypomnij sobie zasadę ich pisowni.
W razie wątpliwości sięgnij po słownik ortograficzny.

Ćwiczenie 7 (kl. V—VIII)

By interesując opisac krajobraz, musisz go najpierw bacznie obserwować, nie poprzestając jedynie na analizie wzrokowej. Powiedz, jakie zmysły pozwoliła ci użyć w swym opisie określić

słodka pachnąca łąka (zmysł . . . . .)	)
chropowata kora drzewa (zmysł . . . . .)	)
szumiące morze (zmysł . . . . .)	)
różnobarwne liście (zmysł . . . . .)	)

Ćwiczenie 8 (kl. IV—VIII)
Nazwij kolory, których użyjesz do opisu a) jesiennego parku, b) gór zimą, c) zachodu słońca, d) morza lub nieba.

Dobierz wyrazy im pokrewne i bliskoznaczne.

Ćwiczenie 9 (kl. IV—VIII)

Opisujesz zimowy park. Dobierz wyrazy, które nadadzą Twemu opisowi charakter smutku i powagi. A jakie słownictwo zastosujesz, by opis stał się wesoły i pogodny?

Ćwiczenie 10 (kl. IV—VIII)

Zgromadz jak najwięcej wyrazów określających stosunki przestrzenne, przydatnych w opisie a) lasu, b) podwórka, c) ulicy, d) krajobrazu górskiego.

Ponieważ wyekscerpowany z kontekstu większej całości epickiej, obwarowany szkolnymi wymogami zachowania czystej formy gatunkowej opis, ze swymi naczelnymi cechami takim jak: statyczność, przestrzenność, nierozwijanie w czasie, może stać się dla ucznia tworem skostniałym, przestarzałym i anachronicznym, należy zadbać o to, by

natrączył pracę nad kształceniem tej formy wypowiedzi. Pozwólmy więc uczniom, a w starszych klasach wręcz tego od nich wymagajmy, by kalali czystość gatunkową opisu poprzez włączenie innych elementów epickich (np. opowiadania, sprawozdania, charakterystyki)⁴, dajmy możliwość „twórczego wyżycia się”, polecenia formułując tak, aby dziecko miało możliwość emocjonalnego zaangażowania się w pracę (np. poprzez opisane krajobrazu, który „zobaczyło w sobie”)⁵, podczas słuchania muzyki, graficzne przedstawienia opisanej rzeczywistości, ułożenie własnej wypowiedzi literackiej bazującej (np. na słownictwie z wcześniej poznanej utworu, porównanie swego opisu z identycznym tematykiem fragmentem dzieła literackiego itp.)

Cenna wydadł się też rada M. Nagajowej⁶ by polecać wykonanie opisu tak, „aby był on konieczną odpowiedzią na pytanie wynikłe z jakiejś sytuacji, choćby fikcyjnej”, poparta dwoma interesującymi ćwiczeniami (nr 1 i 2 poniżej), których to zestaw pozwałam sobie uzupełnić dalszymi przykładami:

1. A) Nasza szkoła opiekuje się działką leśną pod miastem.
B) A skąd wiecie, która działka jest wasza, skoro żadna nie jest oznakowana?
A) : .....
  2. A) : Spotykamy się po południu w parku.
B) : Świętnie, ale opisz mi miejsce, gdzie cię szukać.
A) : .....
  3. A) : Na moim osiedlu panuje iscie księżycowy krajobraz...
B) : Czyżby kratery pokryły całą jego powierzchnię, a ludzie zaczęli lewitować w stanie nieważkości?
A) : Nie, ale .....
  4. A) : Oto plan posesji szkolnej. Cyfra 7 oznaczono rejon, którym ma się opiekować nasza klasa.
B) : Jak rozpoznamy obszar, którym mamy się zajmować, skoro nie ma tam żadnych oznaczeń?
C) : To bardzo proste.....
  5. A) : Gdzie się tak opaliłaś?
B) : Wrociłam właśnie z zimowiska w Wjście.
A) : Nigdy nie byłam zimą w górach. Jak wyglądają o tej porze roku?
B) : .....
  6. A) : Nie lubię jeździć nad morze... To taki nudny widok: wokół tylko woda i woda...
B) : A czy zostajesz kiedyś na plaży, gdy nadciągnęła burza?
A) : Nie.
B) : Żaluj, ...
  7. A) : Lubię lałem leżeć na łące i obserwować niebo...
B) : Co może być ciekawego w gapieniu się na chmury?
A) : ....., jeśli mi nie wierzysz, przeczytaj piękny Mickiewiczowski opis z „*Pana Tadeusza*”.
  8. A) : Wiesz, las może przerażać...
B) : Chyba przesadzasz...
C) : Gdybyś, tak jak ja, zabłądził i spędził w nim całą noc, zgodziłbyś się ze mną.
B) : Być może... A więc jak wyglądało to straszdyło?
- Rezygnując z dialogu, narzucenia uczniowi kontekstu i sposobu wypowiedzi, można dokonać i w tradycyjnej — opisowej formie, starając się jednak, by przelamywała ona zasady typowych sformułowań, swoją atrakcyjnością, zachęcając, a nie odstręczając od pracy. Przykładowo:
1. Swym pojazdem kosmicznym dotarłeś na nieznaną planetę. Opisz krajobraz rozciągający się wokół lądowiska.
  2. Właśnie wrocłeś z wycieczki na Księżyc. Opisz tę planetę ciekawym Twoich wrażeń kolegom.

3. Wallgóra i Wyrwidąb leca zacząrowanym kobiercem małego człowieka. Opisz krajobraz, który oglądają z góry.
4. Jak wyobrażasz sobie dolinę Rozłoki — królestwa Rogasia?
5. Z niewidomych przyjaciół wybrałeś się na spacer po jesennym parku. Opisz mi szczegółowo wszystko co widzisz, a on wzbogaci opis swymi wrażeniami słuchowymi i dotykowymi. Wasza wspólna praca wpis do zeszytu.
6. Jesteś królewiczem Jasnopolym. Właśnie na swym dzielnym rumaku zbliżasz się do zamku, w którym od stu lat śpi królowa Różyczka. Opisz obaczający Cię krajobraz.
7. Na ulicy Świętojańskiej w Warszawie „domy śmiały się kolorowymi tykami i odbiciem słońca w niezliczonych oknach”. A jak wygląda Twoja ulica? cytat z opow. M. Szypowskiej „Nie napisane wypracowanie” — podręcznik „*Polska mowa*” dla kl. IV).

8. Opisz pole, które wdziałeś na wczesniejszej wycieczce. Porównaj swój opis z końcowym fragmentem „*Anika*” B. Prusa. Jeśli nie jesteś zadowolony z wyniku swej pracy, zastanów się, co powinieneś uczynić, by wzbogacić treść i język opisu. Nauucz się urywka literackiej prozy Prusa na pamięć.
9. Dzieki uprzejmości leśnego strażnika wszedłeś na wieżę obserwacyjną. Opisz swemu koleźce, który ma lek wysokość i musiał zostać na dole, co widziales.
10. „Proszę Państwa, szkoda, że Państwo tego nie widzą...” — wykrzykuje radośnie do mikrofonu Polskiego Radia, którego sprawozdawcą z lotu balonem dzisiaj zostajesz. Opisz słuchaczom dokładnie, co widzisz.
11. Stoisz u zbiegu kilku ulic miasta. Opisz swoje położenie, używając słownictwa określającego stosunki przestrzenne.
12. Opisz podwodne królestwo wrocławki Goplany (Świętlaniki, diabła morskiego, kapłana Nemo itp.).
13. Właśnie wrocłeś z wakacji. Opisz najpiękniejszy, Twoim zdaniem, zakątek Polski (Eutropy).

W pracy nad opisem nie zawsze musimy poprzestawać na zgrupowaniu słownictwa i interesującym sformułowaniu polecenia. Czasami warto się pokusić o zrealizowanie całego cyklu tematycznego, w którym opis krajobrazu będzie jednym ze znaczących ogniw.

- Może zainteresuje uczniów cykl **ZACHÓD SŁOŃCA**, kiedy to —
- kolejno — młodzież klasy VI;
  - pozna „*Hymn*” Słowackiego,
  - przypomni sobie piękny opis zachodzącego słońca z „*Pana Tadeusza*”, zamieszczony w podręczniku dla klasy IV,
  - odnajdzie inne literackie opisy krajobrazu o zachodzie,
  - zgrupadzi ilustracje, zdjęcia, wlotkowki, reprodukcje obrazów, własne prace malarskie zbierane z tematyką cyklu,
  - wykona samodzielnie pracę napisaną językiem literackim (prozą lub wierszem), wykorzystując słownictwo zebrane wcześniej i użyte przez poetów,
  - zredaguje swój opis powtórnie, tym razem „własnymi poetyckimi słowami” lub językiem polocznym.

Zróznicowanie stylistyczne owych samodzielnych prac twórczych uczniowi uczniom funkcjonowanie w literaturze dwóch odmian opisu: rzeczowego i artystycznego. Pierwszy przeznaczone do opisywania rzeczywistości w sposób sprawozdawczy i dosłowny, celem drugiego jest „subiektywne przekształcenie zjawisk opisywanych, podporządkowanie ich wyobraźni obserwatora, który przez użycie rozmaitych środków stylistycznych — metafor, porównań, itp. — nie tyle odwzorowuje wyjątki zjawisk, co stwarza ich poetycki ekwiwalent”⁶.

Warto to wychowankom uzmysłowić, choćby na przykładzie z pozoru trudnego cyklu pod nazwą **KRAJOBRAZ ROMANTYCZNY**. Znajdzie się tam miejsce i na własne malarskie impresje, gdzie „opieczyste kwiatki, gwiazdki i srebrne fale” okraszono nostalgiami pomieszczeń się z mrocznymi, zatrważającymi pejzazami nad Świteziami, i na posłuchanie muzyki romantycznej czy obczeranie takiegoż malarstwa, i na własną syntetyczną pracę twórczą, wzbogaconą licznymi cytacjami, zarówno ze „*Świtezii*”, „*Świtezianki*” i „*Grody*”

ny", jak i „Pana Tadeusza” czy liryków Słowackiego. Może warto „nieromantycznemu pokoleniu naszych uczniów już w szkole podstawić wskazanie na imię niż stereotypowe znaczenie wstydliwych dla nich słów: „romantyzm” czy „romantyczność”?

Szczególne często występują w praktyce szkolnej opisy krajobrazu o określonej porze roku. Można je oczywiście stosować, starając się jednak tak urozmaicić pracę, by nieszmeralne tematy typu: „Las wiosną” czy „Park w zimowej szacie” nie pojawiły się sezonowo, strasząc uczniów swą trywialnością. Może warto skorzystać z podziału na grupy, polecając np. poszczególne zespołom gromadzenie słownictwa przydatnego do opisu krajobrazu w różnych porach roku (grupa I — las wiosną, grupa II — zimą itd.), czy zróżnicowanie nastroju opisu (gr. I — jesień słońca, gr. II — jesień złota, gr. I — widok zrnego okna w jesienny deszczowy dzień, gr. II — w dzień słoneczny itp.)? Cenne będzie też wykorzystanie jakiegoś programu nauczania i podręczniki szkolne, np.: L. Staffa, „Zima”, J. Tuwima, „Dwa wiatry”, „Strofy o późnym lecie”, „Rwanie bzu”, „Kapslniaczek”, T. Goździkiewicz, „Suchokwi i szczytły”, J. Brzechwy, „Wiosna”, M. Dąbrowskiej, „Odlazd”, T. Rożewicza, „Piasek”, S. Grochowiaka, „Na ścieżce”, J. Porazińskiej, „Srebrny deszcz”, J. Rajcajzaka, „Liść”, „Lato mładowane”, J. Harasymowicza, „Las”, „Zimna”, Cz. Miłosza, „Słońce”, J. Kulmowej, „Parasole”, T. Lenartowicza, „Kalina”, J. Iwaszkiewicza, „Deszcz”, B. Leśmiana, „Wiosna”, J. Lieberta, „Początek jesieni” itd.

Opis krajobrazu może stać się wreszcie kanwą lekcji powtórzeniowych (choćby w klasie VIII — przed egzaminami wstępnymi do szkół średnich). Zaproponujemy na przykład uczniom wielowariantowy temat „KRAJOBRAZ PO BITWIE”.

Opracowanie poszczególnych podtematów zlecimy k olejno kilkuosobowym zespołom lub pozwolimy uczniom indywidualnie opracować temat szczególnie ich interesujący. Oto pełne polecenie takiego ćwiczenia kompozycyjnego:

Opisz krajobraz po bitwie

- a) kolegów śniegowymi kulami na podwórku lub dziedzińcu domu,
- b) rożeńsstwa puchowymi poduszkami,
- c) szczytów i masy z kotami (na podstawie „Myszki” I. Krasińskiego),
- d) pod Troją (na podstawie „Iliady” Homera i innych matryałów historycznych),
- e) o redukcję Ordona (na podstawie utworu Mickiewicza i wiadomości historycznych),
- f) pod Grunwaldem (na podstawie opisu Sienkiewicza w „Kryżakach”, obrazu J. Małki i licznych źródeł historycznych),
- g) po zajęciu na Soplicowo („Pan Tadeusz”).

Pracujący nad kompozycją poszczególnych zagadnień uczniowie będą musieli zwrócić uwagę nie tylko na zgromadzenie słownictwa typowego dla każdego opisu krajobrazu, wskazującego na stan, wygląd i położenie, tj. licznych przymiotników, rzeczowników, wyrazów nazwających stosunki przestrzenne (przyimków, wyrazów przyminkowych, przysłówków), czy czasowników⁷, ale także na konieczność użycia słownictwa „militarnego” (różnego dla poszczególnych epok historycznych). Z pewnością dostarczają także konieczność zastosowania różnorodnych konwencji stylistycznych (ironia, ton żartobliwy bądź patetyczny, nastroj zabawy lub powagi, zróżnicowany stosunek piszącego do przedmiotu opisu itp.), w zależności od tego, jaki wariant tematu obiera.

Podobny syntetyczny charakter ma temat „KRAJOBRAZY POLSKIE”. Sposób jego opracowania i zakres — ogólny bądź szczegółowy zależeć będą wyłącznie od ucznia i nauczyciela. Praca ograniczyć się może zatem tak do opisu fragmentarycznego (np.: Krajobraz polskich gór. Nasze morze, Mazowieckie równiny itp.), jak i ujęć całościowych. Uczniowie powinni posłkować się zaś nie tylko własnymi wrażeniami percepcyjnymi, ale także literackimi, malarzskimi i muzycznymi odnośnikami.

Wykorzystamy tu więc i muzykę Chopina i malarstwo Chełmońskiego, liczne utwory literackie (np.: S. Żeromskiego, „Szyfony prace”, A. Kamińskiego, „Widok z gór”, Cz. Miłosza, „Równina”, „Droga”, J. Czechowicza, „Przez kresy”, „I, Ze wsi”, K. I. Galińskiego, „Kronika olsztyńska”, M. Dąbrowskiej, „Tu zaszła zmiana”, A. Mickiewicza, „Pan Tadeusz” i wiele, wiele innych).

Reasumując stwierdzic należy, iż wkład pracy ucznia i nauczyciela w kształcenie i doskonalenie opisu krajobrazu sownice zostanie wynagrodzony, procentując zarówno

znacznym wzbogaceniem różnorodnego słownictwa i hartowską konstruowania dłuższych wypowiedzi ustnych i pisemnych, jak i docenieniem walorów krajobrazowych otaczającej nas rzeczywistości. A stąd już tylko krok do szerszego zainteresowania się nie tylko tymi dwoma piędziesiątami ziemni, które mamy pod stopami, ale i tym, co nad nami, wokół nas, w nas...

PRZYPIISY:

¹ Szerzej o opisie krajobrazu jako jednej z form prezentacji elementów statycznych (w tym przypadku ta zdaniem) mówi: M. Głowiński, A. Okopień-Sławińska, J. Ślawiński w „Zarysie teorii literatury”, Warszawa 1975, s. 337—343 oraz M. Nagajowa w opracowaniu: „Kształcenie języka uczenia w szkole podstawowej”, Warszawa 1985, s. 216—232 i „Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu”, Warszawa 1975, s. 155—168.

² Program szkoły podstawowej, Język polski, Klasy IV—VIII, Warszawa 1985, s. 2.

³ Jw., s. 12.

⁴ O sposobach pracy nad wprowadzeniem opisu do innych form wypowiedzi szerzej w: M. Nagajowa, „Kształcenie...”, s. 219.

⁵ Jw., s. 217.

⁶ M. Głowiński, A. Okopień-Sławińska, J. Ślawiński, op. cit., s. 342.

⁷ O języku i stylu opisu szerzej w: M. Nagajowa, „Kształcenie...”, s. 225.

EWA OGŁOZA

Sosnowiec

HELENA SYNOWIEC

Chelm Śląski

OPIS SYTUACJI W KLASIE VII

Przytoczmy definicję opisu sytuacji z „Zarysu poetyki” E. Miodońskiej-Brookes, A. Kulawka i M. Tatarski:

„Opis sytuacji uwypukla zwykłe samodzielną epizodu fabuły, przedstawia go nie ze względu na związek z innymi zdarzeniami, ile w jego pełnej, indywidualnej konkretności. W warstwie językowej uwidacznia się to użyciem form charakterystycznych zarówno dla opisu, jak opowiadania i swoistą neutralizacją aspektów czasowych”. (s. 138)

W odniesieniu do liryki mówimy o sytuacji lirycznej, w odniesieniu do dramatu — o sytuacji sceniczej, komicznej, tragicznej, bądź groteskowej. W obu przypadkach sytuacja może być przedmiotem recepcji, opisu, analizy i interpretacji, dokonywanych przez czytelnika lub widza.

W naszym artykule, wykorzystując literaturę metodyczną dotyczącą opisu sytuacji, a także klasyfikację metod kształcenia sprawności językowej A. Dyducha, proponujemy kilkupunktowy plan dydaktyczny cyklu lekcji, który obejmowałby:

- a) zapoznanie uczniów ze znaczeniami słowa „sytuacja”;
- b) wyjaśnienie, na czym polega opis sytuacji oraz ustalenie wskazówek do opisu sytuacji (metoda norm i instrukcji);
- c) poznanie wzorów opisu sytuacji (metoda analizy i twórczego naśladowania wzorów);
- d) pisanie opisów sytuacji — w związku z podanym tematem (metoda praktyki pisarskiej);
- e) pisanie opisów sytuacji przedstawionej w tworzywie dźwiękowym lub obrazowym (metoda przekładu interesmiotycznego);
- f) wyszukiwanie opisów sytuacji w utworze epickim, określanie ich tematu, wartości artystycznych, funkcji.

Na każdym etapie pracy występować powinny okolicznościowe ćwiczenia sprawnościowe, rozwijające i doskonalące sprawność językową uczniów.
Poniżej podaliśmy przykładowe zestawy pytań, poleceń, ćwiczeń, wniosków — do wykorzystania w różnym momencie cyklu (także w innej kolejności).

ad. a)

1. Określi znaczenia wyrazu sytuacji w następujących sformułowaniach:

Sytuacja biometeorologiczna — niekorzystna.

Na lekcji geografii mowiliśmy o sytuacji gospodarczej w krajach Trzeciego Świata. Znalazłem się w sytuacji bez wyjścia.

Kilka sytuacji dramatycznie dobrze pamiętamy do dziś.

Sytuacja na drogach (na froncie, na rynku) poprawiała się.

Sytuacja baryczna nie ulega istotnym zmianom.

Utrzymuje się napięta sytuacja polityczna.

Dyrektor nie był jeszcze zorientowany w sytuacji, jaka wytworzyła się podczas jego nieobecności.

W szluzie tej oglądamy dobrze wyreżyszerowane sytuacje.
(Przykłady może podawać nauczyciel lub uczniowie na podstawie np. komunikatów prasowych).

2. Porównaj własne wyjaśnienia z definicją słownikową, np. w „*Małym słowniku języka polskiego*”.

Sytuacja — „1. zespół okoliczności, położenie, w jakim się kto znajduje, ogół warunków, w których się coś dzieje, coś się rozwija” (cięćka, przykra), „2. odcinek, fragment wypowiedzi, przebiegu akcji, zwłaszcza w sztukach teatralnych”.

3. Zgromadź wyrazy i zwroty wokół wyrazu sytuacja. Wyjaśnij ich znaczenia, np. używając w zdaniach lub wykorzystując słowniki. (Np. sytuacja poważna, krytyczna, napięta, bez wyjścia, komiczna, dramatyczna itp.)

4. Spróbuj podać — w odniesieniu do przytoczonych wyżej przykładów — co składa się w każdym przypadku na sytuację i wyznacza jej charakter.

ad. b)

Aby uświadomić istotę opisu sytuacji, możemy nawiązać do wiadomości o epice i świecie przedstawionym. Zwrotami bowiem uwagę, które elementy świata przedstawionego mogą być przedmiotem opisu, a w szczególności na to, jak przedstawiciele zdarzenia (motywy czasu i przestrzeni składają się na okoliczności zdarzenia, a bohater jest sprawcą bądź uczestnikiem zdarzenia). Zdarzenia są dynamicznymi składnikami fabuły (nacechowanymi ruchem), po których zachodzi jakas zmiana w świecie przedstawionym.

Ustalając, co to jest opis sytuacji, wyjaśniany z uczniami, że opisać — tzn. przedstawić szczegóły dotyczące m.in. jakiegoś wydarzenia, działania, chodzi o uchwycenie i wyrażenie najważniejszych cech.

Przedmiotem opisu sytuacji może być:

1) jedno zdarzenie z ciągu przy czynowo-skutkowego, epizod fabuły oraz towarzyszące mu okoliczności, wypełniający krótki odcinek czasu (epizodyczność, momentalność);

2) szereg zdarzeń z towarzyszącymi im okolicznościami, odbywających się równocześnie, na ogół w jednym miejscu, nie podlegających zmianie (trwanie, równoczesność zdarzeń, w miejsce następstwa czasowego czy węża przy czynowo-skutkowej); zdarzenia tworzą zankniętą całość, budują jakiś obraz, wyznaczony przez miejsce, podobny typ aktywności, wspólny cel łączący uczestników;

3) rozmowa osób, bądź okoliczności wypowiedzi jednej osoby — sytuacja komunikacyjna; w utworach literackich — sytuacja dialogowa, sytuacja liryczna i sytuacja narracyjna).

Aby dokonać opisu sytuacji, należy:

1) wybrać zdarzenie z akcji lub ustalić zespół zdarzeń, składających się na jedną sytuację;

2) wskazać osoby uczestniczące w zdarzeniu (-niach);

3) ustalić wszystkie okoliczności (czas, miejsce, przedmioty, wygląd, cechy, czynności, przyroda itp.), ich wzajemne powiązania i znaczenie dla sytuacji (plan opisu);

4) zdecydować, kto będzie opowiadać — obserwator, świadek zdarzenia (narracja w 3. os.) lub bezpośredni uczestnik (narracja w 1. os.);

5) wyobrazić sobie adresata wypowiedzi;

6) zasygnalizować we wstępie lub zakończeniu, że opis sytuacji mógłby być częścią jakiejś całości, opowiadania;

7) zredagować opis sytuacji; zastanowić się nad doбором środków językowych (wyrazów, w tym bliskoznacznych, wyrazów, zdań, czasowników i innych części mowy) do wyrażenia relacji przestrzennych, ruchu, tempa czynności; do wywołania nastojów, aby przedstawiciele adresatowi pełni, konkretni, jasny, ciekawy obraz zdarzenia — zantresować go, pobudzić wyobraźnię, wywołać uczucie; do wyrażenia własnej oceny.

W układaniu opisu sytuacji liczy się więc:

1) obserwacja wybranego fragmentu (wyćminka) rzeczywistości;

2) przypisanie wypowiedzi komus i zadresowanie jej do kogoś;

3) ustalenie celu opisu;

4) poprawność i bogactwo języka.

ad. c)

1. Wskaż opisy sytuacji w wybranym reportażu (np. z wyprawy alpinistycznej, rejsu, wypadku drogowego) lub w utworze literackim.

Zauważ, w jaki sposób opisy są wprowadzone (poprzez narratora, który jest zarazem uczestnikiem — w 1. os., poprzez narratora nie będącego uczestnikiem wydarzenia — w 3. os.).

Jakie elementy zostały uwzględnione w opisach? (To wydarzenia — miejsce, usytuowanie, okoliczności, stan psychiczny bohaterów, cechy ich zachowania, ewentualnie ocena narratora).

Jakimi wyrażeniami, częściami mowy, typami zdań najczęściej posługuje się autor? (Np. różnymi formami czasownika być: jesteśmy, są, właśnie byliśmy; innymi czasownikami wyrażającymi statyczność obrazu — znajdujemy się, trwałimy tak, przebywamy; wyrażeniami przyimkowymi i przysłówkowymi nazywającymi stosunki przestrzenne; przysłówkami określającymi cechy stanów psychicznych i sposobów percepcji rzeczywistości — nasłuchiwał wnikliwie, patrzył smutno, rozglądał się uważnie).

2. Wzboğać o elementy opisu sytuacji treść twojego ostatniego opowiadania (sprawozdania). Wskaż odpowiednie miejsce w tekście, które warto uzupełnić kilkuzdanowym opisem sytuacji.

Jakie informacje przekazałeś w tym opisie?

Pomyśl, w jaki sposób wprowadzisz opis sytuacji w tekst opowiadania (jeśli jest to opowiadanie z dialogiem, opis ten może przekazać jeden z rozmówców).

Kierując się obserwacjami poczynionymi w poprzednim ćwiczeniu, uwzględnij wyrażenia opisujące dokładnie to i okoliczności oraz stan psychiczny bohaterów.

3. Przeczytaj relację z odwiedzin u chorego kolegi.

Wczoraj po lekcjach odwiedziłem Janka, który tydzień temu złamał nogę. Kolega ucieszył się z odwiedzin. Pytał, co słychać w klasie i czy znamy już wyniki ostatniego dyktanda. Zostawił mi mu zeszyty do uzupełnienia. Opowiedział mi o nas. Dał mi mu słodycze i ciekawą książkę. Jankowi było smutno, gdy wychodziłem. Obiecał mi, że częściej będziemy go odwiedzać.

Relacja wymienia kolejno po sobie następujące wydarzenia. Spróbujmy teraz uinacznić moment spotkania z chorym kolegą tym uczniom, którzy nie byli u niego. Wplecimy w opowiadanie opis sytuacji.

Przemysłny kompozycję całego tekstu, np. na wstępie krótka informacja o zamiarze pójścia w odwiedzin (wybór spośród kolegów tych, którzy złożyli wizytę Jankowi; ustalenie, co zabiorą dla niego, by sprawić mu radość — książkę, słodycze); wejście do mieszkania (np. drzwi otwiera mama Janka i zaprasza do środka); dłuższe zatrzymanie się na momencie, gdy koledy znaleźli się w pokoju chorego — elementy opisu wnętrza (tu przydatne będą wyrażenia nazywające stosunki przestrzenne) oraz opis wyglądu Janka

(wyrażenia nazywające cechy zewnętrzne, w których odzwierciedla się stan psychiczny, nazywające subiektywne odczucia obserwatorów — uczestników wydarzenia) i opis zachowania się kolegów (np. ich omieszczenie, zaskokowanie, chęć usłużenia choremu).

Zgromadzony odpowiednie słownictwo i konstrukcje składniowe potrzebne w opisie sytuacji, np. konstrukcje służące osiągnięciu statyki obrazu, czasowniki w czasie teraźniejszym, zdania ciałkowe — dla ożywienia opisu.

Przykład opisu.

Okno lekko zaskonilo. Na stolczku obok łózka wazonik z wiosennymi kwiatkami, obok pudełko z lekarstwami. Cicho! gra radio. Janek leży nieruchomo, jest bładny, jakby znieczulony. Na nasze „Dzień dobry” ożywia się jednak, na jego twarzy pojawia się uśmiech. Jesteśmy trochę omieszczeni. Janek chyba to zauważył. Odchyła kołdrę i wskazuje na nogę w gipsowym pantercu. Dostrzeżliśmy też opatrunek na ręce. Pewnie ją stukł lub skaleczył podczas wypadku. Usadawiliśmy się w fotelach i na brzegu łózka, opowiadamy Jarkowio o zabawnych wydarzeniach by go rozweselić. Mama w tym czasie podaje herbatę. Janek jest zainteresowany wynikami ostatniego dyktanda: ciszy się, że tak dobrze napisał. Gdyby mógł, podskoczyłby z radości, ale uniemożliwiona noga na to nie pozwala. Wielką radość sprawia mu też książka o Indianach, i smaczne wafelki, które przyniesliśmy dla niego.

ad. d)

1. Zredaguj kilkunastomową wypowiedź informującą o okolicznościach (warunkach) wydarzenia, np. sportowego, w stosunku do których mógłbyś użyć określeń:

a) niebezpieczna sytuacja

b) trudna sytuacja

c) korzystna sytuacja

2. Rozwin wypowiedź zaczynając się od stwierdzenia:

Wytworzyła się nieprzyjemna sytuacja...

Tak wytworzano wynik meczu...

Pomoc przyszła w porę...

3. Na podstawie przytoczonych wypowiedzi nauczyciela spróbuj opisać sytuację, jaką zauważył wchodząc do klasy:

— Ojciec, co się tu dzieje!

— Ooo! To niesamowite!

— No, wście... Zaskoczyłście mnie!

— Wstydźcie się

(Zadanie to uznaj słowo równocześnie uczniom zależności między kontekstem sytuacyjnym a wypowiedzią — im lepsza znajomość sytuacji u odbiorcy komunikatu językowego, tym więcej może on zawierać nieświadomości).

3. Przypomnij sobie (wyobraź) sytuację, w której:

— twój kolega wykazał się sprytem, pomysłowością (odwagą, zdecydowaniem)

— nasza klasa zachowała się naganie (wspaniale)

— wychowawczyni wykazała wyrozumiałość wobec uczniów lub inną sytuację, która pozwoliła ci przekonać się o zaletach lub wadach jej uczestników (kolegów, osób z najbliższego otoczenia), spróbuj ją przedstawić (ustnie lub pisemnie). Cwiczenie to pozostaje w związku z doskonaleniem umiejętności charakterystyki postaci. Uważliwi młodzież na konieczność uważnej obserwacji zachowań ludzi w różnych sytuacjach, by na tej podstawie wnioskować o cechach osobowości; opis sytuacji uwzględniający zachowanie jej uczestnika może stanowić motywację cechy.)

4. Wspominając minione wakacje, zredaguj opis sytuacji w związku z tematami:

To było najciekawsze (najbardziej dramatyczne, przykre) zdarzenie w czasie wakacji.

Najbardziej lubilem chodzić na plażę.

Na plaży nadbałtyckiej.

Łowiłem ryby.

ad. e)

1. Na podstawie odтворzonych z taśmy magnetofonowej efektów akustycznych

(fragment słuchowiska radiowego) wyobraź sobie sytuację, w jakiej znalazł się bohater i spróbuj ją opisać.

(Cisza, sykanie zegara, szelest przewracanych kartek, odgłosy kaszlu, który coraz bardziej się wzmacnia, stuk odsuwanego krzesła, kroki, odgłos wykręcanego numeru telefonu, cisza, odgłosy kaszlu, dźwięk odkładanej słuchawki, a równocześnie dźwięk dzwonka, szczykanie psa).

2. Po wysłuchaniu sprawozdania z meczu piłkarskiego przedstaw sytuację: „Właśnie padła pierwsza bramka” lub „Wynik meczu wyrównany”

3. Sytuację przedstawioną na rysunku satyrycznym spróbuj przedstawić słownie tak, by rozbaławił koleję, który nie zna tego rysunku.

4. Wskazaj wybraną sytuację w filmie... Spróbuj opisać ją słowami. Zaobserwuj sposób wykorzystania tworzywa filmowego:

a) w jakiej scenarii rozgrywa się sytuacja filmowa (w jakim otoczeniu filmowano, jakie wykorzystano dekoracje);

b) jakie postacie biorą udział w danej scenie;

c) w jaki sposób pracował operator:

— z jakiej odległości filmował przedmioty i postaci, w jakim punkcie umieszczał kamerę?

— jaki wpływ ma odległość kamery od filmowanego przedmiotu na to, co widzimy?

— jaka rolę pełni lub czym jest uzasadniony wybór planu lub punktu widzenia kamery (np. zbliżenia)?

d) co składa się na tło dźwiękowe sceny?

— Spróbuj nagrać fragment muzyki. Określ jej rolę w tworzeniu nastroju i oddziaływaniu na uczucia widza. Określ jej związek z sytuacją fabularną.

— Jaki odgłosy pojawiają się w scenie? Dlaczego scena odbywa się np. w zupełnie ciszy?

— W jaki sposób aktorzy wypowiadają swoje role — kiedy mówią szepciem, kiedy krzyczą?

Można odwołać się do różnych filmów, ale warto byłoby skupić uwagę na filmowych adaptacjach utworów z lektury obowiązkowej i uzupełniającej, np. „Lolita”, „Krzyżaków”. Można by wtedy porównać sposoby przedstawiania jakiejś sytuacji w epice, filmie, własnym opisie ucznia, ewentualnie w słuchowym w radiowym — porównać pod kątem prezentacji sytuacji złożonych z tych samych motywów, ale przedstawionych w twórczym, obrazowym bądź dźwiękowym.

5. Opisz dowolny fragment inscenizacji II części „Dziadów” (obejrzanej lub wyobrazonej). Co widziales na scenie i co odczuwałeś jako widz?

Namaluuj wybraną sytuację z dramatu Mickiewicza — na scenie teatralnej.

ad. f)

Proponujemy, by przyjrzeć się opisom sytuacji w opowiadaniu W. Żukrowskiego „Lolita”. Warstwa opisowa jest w tym utworze bardzo rozbudowana, obejmuje ponadto wiele opisów sytuacji. Zgodnie z zasadą częściowej analizy utworu epickiego wybierzemy

2—3 przykłady do omówienia na lekcji, a jako przedłużenie i wzbogacenie lekcji zaplanujemy pracę domową związaną z wyszukaniem jeszcze innego przykładu. Liczba przykładów, zakres i wnikliwość ich omawiania uzależniona będzie z pewnością od poziomu klasy.

W analizie przykładów zwróćmy uwagę m.in. na następujące problemy:

1) kto jest narratorem opowiadania; kto uczestniczy w sytuacjach, przestrzega je i opisuje; jaką rolę pełni narracja w I. os. (przy okazji możemy znaleźć moment ujawnienia sytuacji narracji — „Jak teraz pomyśle o tej rozmowie...”);

2) jakie sytuacje są przedmiotem opisu (np. wieczorny odpoczynek — początek utworu, losowanie zapatek, komu przypadnie Lolita, wymarsz o świcie, atak, marsz po wydałoby się zwycięskiej polycyze, ostatni odpoczynek, tuż przy granicy, moment upadku Lolnej i inne);

3) sposób wkomponowania opisu sytuacji w narrację;

— rola zdań wprowadzających opis sytuacji (np. Jest już wieczór... Było dziwne uroczyście milczenie... Było już zupełnie jasno... Podałam wodze... Wiekłim się dalej...; I to był kres... Nagle klacz skoczyła szczerpakiem... — określających moment, nastroj, podkreślających na ogół twarde;

— przechodzenie opisu sytuacji w szczegółowy opis przeżyć wewnętrznych narratora, w sytuację dialogową, w inny opis sytuacji, np. kontrastowy (marsz po polycie — przybycie Latonia z wiadomością o klęsce);

— zwrócenie uwagi na trudności w ustalaniu granic opisu sytuacji;

4) szczegółowe opisy sytuacji w początkowych dobach (3 noce i 2 dni) oraz w dniu 27 IX: lapidarne ujęcie tego, co zdarzyło się między tymi okresami (Spychani na południe...);

5) ustalenie, co oprócz czynności jest przedmiotem opisu (ludzie, konie, przyroda)

6) określanie nastroju poszczególnych sytuacji, ze zwróceniem uwagi na słownictwo wywołujące nastrój i falowanie nastroju, zmienność w obrębie utworu (np. znuzenie, zmęczenie, duszna, męcząca atmosfera, napięcie, towarzyszące losowaniu — czasowniki wprowadzające wypowiedzi: krzyknął z tryumfem, odezwał się, jęknął; skupienie przed walką, afortia, podniecenie atakujących itp.);

7) analiza słownictwa występującego w opisach sytuacji, wywołującego wyrażenie wyobrażenia, świadczącego o percepcji rzeczywistości za pomocą wszystkich zmysłów (np. las wysoki, świetkowy, mroczny, ziemia sucha, śliska, powietrze gniotące, duszne, oście itp.);

8) ustalenie charakteru i roli opisów sytuacji:

— realizacyjny i metaforyczny charakter opisów sytuacji;

— ukonkretnienie, uplastycznienie świata przedstawionego,

— stworzenie sugestywnej wizji kampanii wresniowej (polska kawaleria na tle przyrody jesiennej), widzianej oczyma jednego z jej uczestników,

— ekspozowanie motywów nocy, mlecznata, ciszy — dającej ukojenie, ale przede wszystkim złowrobną;

— wiza kampanii wresniowej bogata w szczegóły, obrazowa — w oddaniu wygładów ludzi, koni, przyrody, liryczna — w ujawnianiu przeżyć ludzi, poetycka — w warstwie językowej, refleksyjna — w ukazaniu miłu polskiego utana z szabłą, na koniu, tęskniącego do ukochanej, zderzeniu piękna, dobra, szlachetności ze śmiertcią, przemocą, ujawnianiu tragizmu sytuacji polskich żołnierzy, bezradzności położenia, nieprzygotowania do wojny, gorczy klęski, w ujawnianiu grozy i bezsensu wojny, jej destrukcyjnego wpływu na psychikę ludzi,

— wyrażanie sensów ideowych w obrazach, m. in. opisach sytuacji (np. upadek Lotnei i cien samolotu).

BIBLIOGRAFIA

(wybór)

- M. Nagajowa, *Cwiczenia w mówieniu i pisaniu w klasie V—VIII*. Warszawa 1977, s. 161—162.
M. Nagajowa i in., *Nauczanie języka polskiego w klasie VII*. Warszawa 1977, s. 27—28.
M. Nagajowa, *Kształcenie języka ucznia w szkole podstawowej*. Warszawa 1988, s. 216—232.
J. Wojciech, *Jak w klasie VII zorganizować prace dydaktyczną w zakresie opisu zdarzenia, sytuacji, zjawisk? (na podstawie podręcznika „Myśl i mowa”), język Polski w Szkole*. R. XXXI (1985/86), z. IV, s. 65—70.
J. Wojciech, *O nowym programie ćwiczeń w mówieniu i pisaniu w klasie szóstej*, „Polonistyka”, R. 1984, nr 2, s. 142—144.
M. Żurkowska, *Praca nad opisem sytuacji w klasie VII*, „Polonistyka”, R. 1972, nr 1, s. 37—42.
T. Klein, *Propozycja opracowania „Lotnei” W. Żukrowskiego w klasie VII*, „język Polski w Szkole”, R. 1986/87, z. 2, s. 210—216.
J. Nowakowski, „Lotnia” W. Żukrowskiego. (W:) *Modele poznawania dzieła literackiego w szkole*. Pod red. W. Pasterniaka. Zielona Góra 1977, s. 54—74.

B. Nasiał, „Lotnia” (W:) *Zadania do lektury dla klas VII—VIII*. Warszawa 1987, s. 67—70.
A. Dyduch, *Metody kształcenia sprawności językowej uczniów. Projekt systemu, modeli podręcznika*. Kraków 1988 r.

JADWIGA MOCZEK

BYSTRA

CHARAKTERYSTYKA POSTACI I OPIS PRZEŻYĆ WEWNĘTRZNYCH

Dłuższe formy wypowiedzi.

Opis postaci zostaje wprowadzony dopiero w kl. V, ale już w ćwiczeniach słownikowych kl. IV zauważamy hasło: „Nazwanie (...) czynności cech (...) osób w związku z (...) opiszem w utworach literackich”, a w umiejętnościach nazwanie (...) czynności, cech (...osób), niektórych stanów psychicznych i ich przejawów, np. radość, smutek, gniewać się, być zadowolonym.”²

W „Kształceniu języka ucznia w szkole podstawowej” Maria Nagajowa stwierdza, że opis powinien być „poprzedzony przygotowaniem pośrednim i bezpośrednim”.³ Uczący musi postawić sobie cel działania, ustalić model określonej formy ćwiczeń, podać wzór ćwiczonej formy wypowiedzi, przeprowadzić z uczycyami się próbe pisania wypracowania, skontrolować efekty pracy i dokonać oceny zgodności z przyjętymi regulami, a następnie ćwiczyć pisane zadanej formy wypowiedzi.

Jan Kulpa i Wojciech Pasterniak w „*Metodyce nauczania języka polskiego w kl. V—VIII*” stwierdzają, że w pracy „nad ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu” wyróżnia się cztery fazy: fazę przygotowania, wykonania, wprawiania się, kontroli”.⁴

Szczególną jednak rolę należy przypisać pierwszej fazie. Musi tutaj nastąpić przemyślenie treści, przygotowanie słownictwa i planu. Bardzo ważnym zagadnieniem jest opracowanie wyrazów, wyrażen i zwrotów charakterystycznych dla opisu postaci, charakterystyki czy opisu przeżyć, ale także wyrazów bliskoznacznych i słownictw z zakresu osiągnięcia spójności tekstu.

W kl. V następuje poszerzenie zakresu ćwiczeń słownikowych i frazeologicznych o „stosowanie wyrazów określających cechy zewnętrzne człowieka (...) oraz zalety i wady”.⁵ Ponadto w związku z opisem i próby charakterystyki należy uczyć: „wyrażania zbliżonych treści za pomocą różnych części mowy, wymiany zdań przydawkowych na konstrukcję z imiesłowem przymiotnikowym, określania rzeczownika za pomocą przydawki i zdania przydawkowego, posługiwania się zdaniami pojedynczymi rozwiniętymi; a także używać schematów składniowych czasowników łącznikowych”.⁶ Natomiast w ćwiczeniach kompozycyjnych mowa jest o planie opisu, jego budowie jako odpowiedzi na zadane bądź wyobrażone pytania, o wewnętrznym porządku i spójności opisu, kolejności jego elementów, unikaniu zbędnych powtórzeń, nawiązywaniu do tego, co już zostało sformułowane. Trzeba przy tej okazji uczyć poprawnej pisowni wyrazów wprowadzanych podczas ćwiczeń słownikowych a także właściwej interpunkcji, np. dwukropka przy wyliczaniu. Kończąc naukę w kl. V, uczeń musi umieć zredagować opis wyglądu człowieka.

Śledząc dalsze treści programowe, zauważyć należy, że w kl. VI, w związku z wprowadzeniem charakterystyki postaci, należy stosować wyrazy nazywające cechy osobowości człowieka i wyrażające ich ocenę, jak również wyrazy, wyrażenia i zwroty określające charakter, usposobienie, umysłowość człowieka, nazwy nosicieli cech oraz przymiotników z różnymi formami dla osiągnięcia zwięzłości wypowiedzi bądź urozmaicenia jej słownictwa.

Z kolei w kl. VII zwraca się uwagę na proporcje i związki temacyjne między wstępem, rozwinięciem i zakończeniem w dłuższych formach wypowiedzi. Mówi o stosowaniu cytatów w wypowiedzi, sposobach ich wprowadzania ze szczególnym uwzględnieniem zapowiadania cytatu lub włączania go w tok składniowy wypowiedzi.

W programie kl. VIII czytamy: „Bogactwo czynnego i biernego słownictwa ucznia

4. Odczytanie fragmentów lektury, ich krótkie omówienie, nazywanie cech.
5. Ćwiczenia słownikowo-frazologiczne (w pięciu grupach) przygotowujące uczniów do sprawniejszego wyrażania myśli:

I grupa: Dobierz wyrazy bliskoznaczne do wyrazów:

mężna —
usłużna —
zycliwa —

II grupa: Podaj wyrazy pokrewne do podanych niżej:

szlachetna —
rosządna —
pracowita —

III grupa: Zapisz wyrazy przeciwstawne do podanych:

honorowa —
dobroduszna —
silny charakter —

IV grupa: Zbuduj inaczej podane zdanie: (Podaj np. cztery inne konstrukcje tej wypowiedzi)

Ona jest pracowita.

V grupa: Do podanych definicji dopasuj odpowiedni związek frazeologiczny:

1. człowiek bardzo uczynny, chętny do pomocy	A. waleń zdrowie
2. problem nie do rozwiązania	B. odczuwać strach
3. częste choroby, niedomagania	C. złote serce
4. bać się	D. węzeł gordyjski

6. Próby ułożenia planu opisu Ani (praca w pięciu grupach — później odczytujemy i wybieramy najciekawszy plan)
Zapisz w zeszytach.

7. Posługując się słownictwem z lekcji, spróbujcie opisać (ustnie) bohaterkę utworu.
8. Praca domowa: Opisz postać Ani Sielskiej — bohaterki lektury „Pokój na poddaszu”.

A oto praca uczennicy Kl. V:

Ania Sielska jest bohaterką powieści Wandy Wasilewskiej „*Pokój na poddaszu*”. Mieszka wraz z trójką ościeroczonego rodzeństwa w niedużym pomieszczeniu na poddaszu. Codziennie rano o godz. 6:00 wychodzi do fabryki, gdzie zarabiała niewielkie sumy pieniędzy, które przeznaczała na utrzymywanie dzieci.

Wzrostem i siłą przewyższa swoich rówieśników. Jest smukła i wysportowana. Włosy jej są ciemne. Głos ma bardzo szorstki z powodu pracy w fabryce. Pył, unoszący się w powietrzu, bardzo szkodzi zdrowiu dziewczyny.

Ma pogodny usposobienie, ale w chwilach trudnych potrafi zachować powagę. Bardzo kocha rodzeństwo i mimo namowy sąsiadki postanawia sama zająć się wychowaniem trójki siostr.

Cechuje ją niezwykła troskliwość i uczciwość. Jej opiekuńczość podczas pobytu Adasia w szpitalu jest godnym wzorem do naśladowania. Anka zna bardzo dobrze życie biednych ludzi. Potrafi wy tłumaczyć młodym dzieciom, że chłopiec zydowski też jest normalnym dzieckiem i bardzo chciałby przebywać w ich gronie. Wkrótce zyskuje serca całego otoczenia. Wieczorem szewc przynosi podziewane buty brała i bardzo dziękuje sierocie, że jej zyczliwość i życzliwość pomogła Chałnkowi zapoznać się z dziećmi. Jest bardzo ambitna, pracowała i obowiązkowa. Codziennie, mimo wczesnej pory, wychodzi do pracy. Czasami jej się nie chce, ale rozumie, że nie może się poddać. Niektedy późnym wieczorem siada przy stole i rozlicza się z zarobionych pieniędzy. Czasami sumienie nie pozwala jej przyjąć cudzych pieniędzy. Jednak w głębi serca bardzo się cieszy, że ją ktoś wspomaga. Jest osobą zaradną, uczciwą i honorową. Umie wychować swoje rodzeństwo w zgodzie i miłości. Silna wola pomaga jej w podejmowaniu trudnych decyzji.

Anna K. kl. V Szkoły Podstawowej nr 1 w Bystrej.

Ćwiczony w kl. V opis postaci jest wstępna forma przygotowująca do pisania charakterystyki. Co prawda już i na tym etapie pracy wymaga się od uczniów umiejętności wnioskowania i syntetyzowania na podstawie obserwacji zachowania się, postępowania i mówienia postaci. W kl. VI ćwiczenia te przybierają charakter pełniejszy. Analizuje się czynny bohaterów, ich sposób mówienia, poruszania się, mimikę i tym samym wymaga się wnikliwego zbadania stanów psychicznych człowieka i sposobów ich wyrażania. Należy także próbować oceniać charakteryzowaną postać.

Charakterystyka postaci jest formą sprawiającą uczniom trudności. Dzieci, mimo wszystko, mają jeszcze niewielki zasób słownictwa z zakresu nazewnictwa cech, stanów psychicznych oraz słownictwa oceniającego. Tymczasem w charakterystyce nie porzeczają się na wymienieniu cech, ale musi się podać pewne fakty, z których wnioskujemy o tych cechach. W charakterystyce skupiają się więc opis i argumentowanie, a także wartościowanie i opowiadanie. Przygotowania więc do posługiwania się tą formą wypowiedzi są długotrwałe i po wprowadzeniu należy ją systematycznie doskonalić, bazując na bogatym materiale lekturowym. W pracy nad charakterystyką szczególną uwagę zwrócić należy na analizę postępowania osób, ich stosunek do otoczenia oraz ustalenie cech osobowości. Uczniowie powinni umieć wyciągać wnioski odnoszące do cech psychicznych charakteryzowanych postaci, nazywać te cechy, oceniać. Musimy również spowodować, aby uczniowie zastanawiali się nad motywacją postępowania osób, nad przyczynami takich, a nie innych ich reakcji.

A oto cykl lekcji w kl. VI dotyczących pracy nad charakterystyką postaci.

LEKCJA 1—2

TEMAT: Charakterystyka postaci — co to za forma?

Cel: poznanie formy charakterystyki, wyrabianie umiejętności posługiwania się nią, stałe bogacenie czynnego słownictwa ucznia, wyrabianie nawyku u korzystania ze słowników.

Pomocce: *Maly słownik języka polskiego*, „*Słownik wyrazów bliskoznacznych*” podręcznik „*Polubić czytanie*”

Przebieg lekcji:

1. Za pomocą „*Malego słownika języka polskiego*” wyjaśnij znaczenie słów: „charakterystyka”, „osobowość”, „usposobienie”, „intelekt”. Ułóż z nimi zdania. Podaj wyrazy synonimiczne.
  2. Dopisz odpowiednio dobrane przymiotniki do wyrazów: osobowość, usposobienie, intelekt.
  3. Odczytanie tekstu „O charakterystyce postaci w utworze literackim” (podręcznik dla kl. VI, s. 90).
  4. a) Jakie elementy charakterystyki postaci występują w utworze literackim? (na podstawie tekstu „O charakterystyce...” s. 90).
  4. b) Wykonanie ćwiczeń dotyczących umiętności określenia cech charakteru, usposobienia, intelektu (praca w pięciu grupach).
- Wpisz do odpowiednich rubryk tabeli następujące wyrazy:

CECHY

UMYSŁU	CHARAKTERU	USPOSOBIENIA		
gr I mądry sprawiedliwy gwaltowny skromny pogodny inteligentny	gr II solidny mądry pracowity ruchliwy pojętny mężny	gr III bystry przyjacielski pojętny wesoły ponury nieugięty	gr IV wytrwały leniwy pogodny sumienny sposptrzegawczy popęchły	gr V udolniony myślący oschły łagodny uczciwy zdyscyplinowany

4. c) Utwórz wyrazy pochodne od podanych przy pomocy przyrostków -liwy, -alny, -ny, -awczy; spozstrzegac plakac muzyka gospodarowac obrzacac sie posiadania i przyklady) gospodarowac
1. Zaobserwuj wyglad zewnetrzny postaci lub wyszukaj w tekście fragmenty charakteryzujące bohatera literackiego.
  2. Zastanow się nad nazwami cech psychicznych.
  3. Zapisz je w zeszycie podręcznym.
  4. Uporządkuj notatki — posegreguj zebrane materiały wg ważności.
  5. Zastanow się nad wstępem i zakończeniem pracy.
  6. Ustal elementy charakterystyki.
  7. Ułóż plan charakterystyki.
  8. Rozwin poszczególne punkty planu.
  9. Odczytaj i ocena charakterystyki Zenka Wójcika, bohatera powieści J. Jungielewiczowej „Ten obcy” (podręcznik dla kl. VI, s. 43).
  10. Krótka dyskusja nad tekstem.
  11. Praca domowa: Zaznacz w lekturze „Robinson Crusoe” fragmenty mówiące o wyglądzie bohatera i o jego charakterze.

LEK CJA 3

TEMAT: Charakterystyka Robinsona Cruzoa

Cel: kształcenie wrażliwości na trafność i piękno słowa, poszukiwanie doboru najodpowiedniejszych słów, zwrotów, zdań oraz poprawnego ich łączenia w logiczne całości.

Pomocce: lektura „Robinson Crusoe”

Przebieg lekcji:

1. Odczytywane fragmentów, nazywanie cech (uczniowie zapisują je w zeszytach podręcznych) ustalenie rodzaju charakterystyki w prezentowanych cytatach, próby motywacji zachowania bohatera w różnych sytuacjach życiowych.
2. Zgromadzenie słownictwa charakteryzującego i oceniającego człowieka: (wykorzystujemy materiał zapisany podczas wykonywania ćw. 1, a teraz uzupełniamy).

Wygląd zewnętrzny	usposobienie	intelekt	Charakter		Ocena
			zalety	wady	
np. spalona twarz	np. zwinny, popędliwy, pogodny, opanowany	np. pomysłowy, zaradny, myślący, ciekawy	np. samodzielnny, wytrwały, odważny, ludzki	np. okrutny dla wrogów, nieposłuszny	np.

3. Wykonanie ćwiczeń w grupach:

GRUPA I

Połącz podane czasowniki z odpowiednio dobranymi wyrazami:

odznacza się

cechuje go

wyróżnia się

GRUPA II

Dokończ podane wypowiedzenia. Ułóż podobne konstrukcje zdań:

„Robinson bez wahania pospieszył na ratunek...”

„Robinson bez wahania pospieszył na ratunek, gdyż

GRUPA III

Postuluj się w rozwinięciu planu cytatami, wprowadź je, do następujących wypowiedzi:

Autor opisuje:

A oto w jaki sposób narrator opisuje wygląd zewnętrznego:

Wypowiedź bohatera: ..... świadczy o .....

O jego ..... świadczy następujący cytat: .....

GRUPA IV

Zapisz zakończenie charakterystyki, posługując się zwrotami:

być może, warto podkreślić, to właśnie mi się podoba,

częste się, jest oczywiście, ze.

GRUPA V

Zapisz wstęp charakterystyki, posługując się wyrazami i zwrotami:

niewątpliwie, prawdopodobnie, zasługuje na uwagę,

zwrotcie należy uwagę na .....

GRUPA VI

1. Pierwsze spotkanie z Robinsonem.

2. Opis zewnętrznego na podstawie fragmentów charakterystyki bezpośredniej.

3. Cechy usposobienia i intelektu ujmowane w narracji i rozmowach.

4. Stosunek bohatera do pracy i życia.

5. Najwartościowsze cechy Robinsona.

6. Cechy osobowości, które wzniosą czytelnika, budząc szacunek i sympatię.

7. Robinson — jako jeden z najciekawszych bohaterów.

8. Praca w grupach — redagowanie charakterystyki (rozwijanie poszczególnych punktów planu z wykorzystaniem materiału słownikowego). W trakcie pracy na tablicy wisi plansza „Zasady cytowania”

Zasady cytowania:

— dwukropkiem stawiamy przed cytatem,

— cały cytat bierzemy w cudzysłowy,

— opuszczony fragment oznaczamy wielokropkiem umieszczonym w nawiasie,

— wielokropkiem baz nawiasu kończymy cytat, który nie jest koncem zdania.

6. Odczytanie prac z poszczególnych grup, poprawianie błędów, ocena.

7. Zapisanie w zeszycie. Oto przykładowa praca ucznia kl. VI.

Charakterystyka Robinsona Cruzoa.

Robinson Crusoe urodził się w Anglii, w mieście Yorku. Pochodził z rodziny kupieckiej. Miał dwóch starszych braci, których pochołnął żywioł morski. Był najmłodszym synem panisłwa Cruzoa. Pragnął zostać żeglarzem.

Miał miłą powierzchowność. Cera jego była jasna, chociaż w trakcie pobytu na wyspie, stała się brązowa i spalona od słońca. Miał włosy czarne, długie i proste. Z twarzy patrzyły

bystre żywe oczy. Gdy znalazł się na wyspie, ubrany był w płócienną koszulę, spodnie z miedzianym pasem i kurtkę. Z czasem jego ubiór zmienił się. Nosił samodzielnie szyte okrycie ze skóry.

Od najmłodszych lat interesowały go książki. Był chłopcem pojętym i zaradnym. Nie zważając na niedobrych warunków, dążył do celu, który sobie wyznaczył. Był ciekawy i podczas

pobytu na wyspie poznawał wszystko to, co go otaczało. Odnaczał się inteligencją, bystrością i mądrością, świadczy o tym fragment przedstawiający sporządzenie kalendarza:

„kiedy ubił i udepiął ziemię wokół krzyża (...) przysiągł do sporządzenia kalendarza”.

Robinson Crusoe był energicznym i ruchliwym mężczyzną. Cechy te pomagały mu w pokonywaniu trudności podczas pobytu na bezludnej wyspie. Cechowała go pogoda

ducha, wesołość, a niekiedy sentymentalizm. Jednakże były momenty w jego życiu, gdy

stawał się poważny, spokojny a nawet apatyczny.

Już od najmłodszych lat był niezbyt posłuszny. Szczególnie widoczne to jest wtedy, gdy wyruszał na pierwszą pechową podróz morską: Matka często na niego narzekała: „Znowu cały dzień straciłeś w porcie, nie zająłszy nawet do kajutu. Nie pojmuję doprawdy, jak możesz tak lekkomyślnie traktować moje prośby i nakazy ojca”.

Podczas podróży morskich, a później podczas pobytu na wyspie, wykazał swą wytrwałość, siłę, i odwagę. Nie mając nic oprócz noża, urządził sobie „mieszkanie” zgrupowanej potrzebne sprzęty, oswoił zwierzęta i to wszystko pomogło mu przetrwać długi okres samotnego życia. Szybko zaakarbitł sobie przyjaciół chorego papugi Polly, która się troskliwie opiekowała, a później psa Frienda z rozbiegno statku oraz Karaiha, którego nazwał Pietaszkiem. Poznany przez nas rozbiłek był pracowity, uczciwy i szlachetny. Przyjaciół traktował życzliwie a wrogów bezwzględnie. Wyroził się także ostrożnością. Piękna jest postać Robinsona. Podobna nam się jego postać i niektóre cechy osobowości. Podziwiany jego dzielność, odwagę i umiejętność radzenia sobie w trudnych sytuacjach życiowych. Wzrusza nas jego zachowanie się w stosunku do zwierząt, a także do Pietaszka. Robinson to fantastyczna postać bohatera przygodowej książki.

Krzysztof K. kl. VI
Szkoła Podstawowa nr 1 w Bystrej

8. Praca domowa: Scharakteryzuj Twójego ulubionego nauczyciela (wychowawcę).
W ocenie postaci posłuż się zwróceniami:
1. Uwzględni go za .....
  2. Zastępuje na .....
  3. Cięsy się moim .....
  4. Podziwiam go za .....
  5. Pochwalam jego postępowanie .....

Na następnej lekcji odczytamy prace domowe, podyskutujemy na temat ich wykonania, uwzględniając następujące sprawy: 1) wyzerpanie tematu, 2) rodzaj zastosowanej charakterystyki, 3) układ treści wewnętrznych i zewnętrznych, 4) bogactwo słownictwa, 5) poprawność językową. Dyskusję zakończy wyrażenie wniosków, przeprowadzenie np. kilku ćwiczeń słownikowych i oceny prac przez uczniów i nauczyciela.

Od tego momentu jeszcze nieraz będziemy pisali charakterystyki np. Tadeusza z noweli E. Orzeszkowej, dziewczyny z „Na wakacjach”, Balladyny, Aliny, Anielki, Wojtka Wielocha czy Ani z Zielonego Wzgórza. Kontynuacja tej pracy nauczyciela będzie miała miejsce na materiale lekturowym kl. VII. Znajdziemy tutaj bardzo dużą ilość postaci stanowiących świetne wzory do charakteryzacji. Ponadto charakterystyki staną się bogatsze, bo w utworach spotykamy postacie o odmiennych uosobieniach, intelekcie i charakterze. Tego typu charakterystyki porównawcze możemy przeprowadzać, omawiając np. „Zemście” czy „Krzyszaków”. Tematy mogą brzmieć w taki sposób:

1. Która z postaci kobiecych wstępujących w „Krzyszakach” jest Ci bliższa: Danusia czy Jagienka?
2. Czesnik i Rejent — wielu antagonistów (charakterystyka porównawcza) Doskonale charakterystykę należy zwrócić uwagę nie tylko na poszczególne cechy osobowości, ale na warunki, które je kształtowały, jak również na motywację działań bohaterów. W charakterystyce porównawczej musimy ponadto przestrzegać równoległego omawiania cech obu porównywanych osób i wyizolowania wniosków ogólnych dotyczących ich charakterów i postępowania. Bardzo cenne są charakterystyki ukazujące zmienność charakteru postaci literackiej. Materiału do tego typu ćwiczeń dostarczają lektury i to już od kl. VI (E. Orzeszkowa „Tadeusz” — postać ojca — Klemensia w kl. VII „Krzyszaków” (Jurand za Spychową). Największe jednak możliwości w tym względzie mamy w kl. VIII. Tutaj charakterystykę dynamiczną można napisać na przykładzie Jacka Soplicy z „Pana Tadeusza”, Pawła Obareckiego z „Ślaczki”, Marcina Borowicza z „Szyfówkach prac”. Zwrócić jednak należy uwagę na trudność, którą stanowi śledzenie cech trwałych, przejawiających się w różnych sytuacjach i odróżnienie ich od cech zmiennych.

Bardzo trudną sprawą dla dziecka jest pisanie na temat uczuć i przeżyć. Praca ulega jeszcze większemu utrudnieniu, gdy uczeń musi pisać o postaciach literackich, które są osobami dorosłymi i ich świat wewnętrzny całkowicie różni się od świata przeżyć dzieci.

Dlatego chcąc nauczyć dzieci opisywać świat przeżyć wewnętrznych, należy pracować nad tym zagadnieniem rozpoczynając już od klasy IV i być stale świadomym celu, do którego zmierzamy i który musimy osiągnąć w klasie VIII.

W klasie IV na materiale lekturowym możemy przeprowadzić okazjonalne ćwiczenia dotyczące wskazania i nazywania przyczyn uczuć i przeżyć w różnych sytuacjach.

Możemy np. rozmawiać na takie tematy:
Co czuł Antek, gdy opuścił wieś rodzinną? lub Co przeżywał Janko, gdy widział w blasku księżycy skrzydła w pokoiu lokaja?, albo przeżył Edka widzącego swego ojca „balansującego” na dachu wieżowca. Tak samo pracować należy w klasach V—VII, coraz bardziej poszerzając materiał słownikowy, dotyczący uczuć i stanów psychicznych bohaterów, i tym samym przygotowując grunt pod pracę nad opiseni przeżyć wewnętrznych. Z drugiej jednak strony, zdać sobie należy sprawę z tego, że łatwiej mówić o przeżyciach postaci literackich niż o przeżyciach własnych, których doznałby wszyscy uczniowie równocześnie.

Rzadko się przezeź zdarza, aby np. w czasie wycieczki przeżyć groźną burzę, awarię autokaru. Nieco więcej materiału dostarczają może różne imprezy organizowane przez szkołę, np. andrzejki, zabawa choinkowa, konkursy: czytelniczy czy recytatorski, czy wspólne wycieczki do muzeum. Uczniowie mają wtedy wiele radośnych przeżyć. Można je wykorzystywać do ćwiczeń słownikowych, które następnie mogą być wykorzystywane w różnych formach wypowiedzi (w opowiadaniach, sprawozdaniu czy wreszcie w opisie roztrząsac to zagadnienie, zadając pytania: „Co czuliście, czytając lekturę... lub Co czuliście, poznając historię np. Karuska...” czy Jakie uczucia budzi w nas lektura...? albo Rozwórta duchowa (np. Marcina Kozy).
Opisy przeżyć można realizować także, posługując się reprodukcjami obrazu.

A oto konспекти lekcji dotyczący opisu przeżyć wewnętrznych w kl. VIII.

LEKCJA I

TEMAT: Jakie przeżycia wewnętrzne wywołał u Skawińskiego tekst „Pana Tadeusza”?

lub: Opis przeżyć wewnętrznych Skawińskiego — bohatera „Latarnika” H. Sienkiewicza.

Cele: rozwijanie umiejętności postrzegania i słownego formułowania spostrzeżeń własnego wnętrza oraz zewnętrznych (fizycznych) objawów uczuć. Próby w osiągnięciu stabilności emocjonalnej uczniów. Wyrabianie nawyku ciągłego korzystania ze słowników.

Pomoc: taśma z nagraniem „Latarnika” tekst lektury; *Mały słownik języka polskiego*, *Słownik wyrazów bliskoznacznych* i *Słownik frazeologiczny*.

Przebieg lekcji:
1. Odczytanie znaczenia słowa „przeżycie”.
2. Cw. słownikowe:

PRZEŻYCIE	Bliźkoznaczne	Przymiotniki	Czasowniki	Przysłówki
	Inne rzecz.	np. ogromne	np. mieć	np. długo
	np. uczucie doznane			

3. Zapowiedź tematu lekcji.
4. Wysłuchanie nagranego fragmentu „Latarnika” (od słów: „...Skawiński, zszedłszy w godzinę później z wieży...” do „Przed nim stoi Johns, strażnik portowy.”) I PRZYCZYNNA PRZEŻYCIA, II ANALIZA STANU UCZUCIA, III OPIS REAKCJI I ZACHOWAŃ ZEWNĘTRZNYCH.

6. Podział klasy na pięć grup. Podanie polecenia: Analizując uważnie fragment „*Larnika*” od słów: (...; Skawinski, szesdziesiąty... do „Przed nim stoi Johns...”)
Spróbuj wypełnić tabelę wg podanego wzoru:
(Wykorzystaj także w pracy „*Słownik wyrazów bliskoznacznych*”)

Przeżycia	Nazwa uczucia	Zachowanie się
1. zauważenie dodatkowej paczki	zdziwienie, ciekawość,	chwila bezruchu...
2. rozpakowanie paczki	ciekawość	rece mu mocno drżały brał książki i odkładał
3. (id)	(id)	(id)

7. Sprawozdanie z pracy grup, próba ujednoczenia zapisów, następującym słownictwem, np.:
z trudem powstrzymywał łzy napełniające oczy...
chciało mu się płakać...
stracił panowanie nad sobą...
To było nader smutne!...
przerzucił się od radości do smutku...
doznawał uczuć...
intensywność jego uczuć...
czuł się, jak...
opanowała go nostalgia...
doznał uczucia człowieka, któremu...

(opisują przeżycia 2—3 osoby)

9. Zapis słownictwa z pkt. 8 w zeszytach.
10. Praca domowa. Opisz przeżycia Skawinskiego podczas czytania fragmentu „*Pana Tadeusza*”. A oto praca uczennicy kl. VIII.

Przeżycia Skawinskiego podczas czytania „*Pana Tadeusza*”

Skawinski, gdy zszedł z latami na dół, zobaczył na brzegu jakąś drugą paczkę. Zdziwiony, ale jednocześnie zaciekawiony, otworzył ją drżącymi rękami. Przed nim leżały polskie książki. Siegnął po jedną z nich, gdyż wydawało mu się, że sni. Wziął ją do ręki i spojrzal na kartę tytułową. Serce zaczęło mu mocniej bić, ogarnęło go wielkie wzruszenie. Jego wewnętrzny spokój został zakłócony. Powoli przeczytał nazwisko autora i tytuł dzieła. Zamyslił się i oddał wspomnieniom.

Po chwili wzruszony odwrócił kartę tytułową. Zaczął czytać początkowe słowa „*INWOKACJI*”. Nagle zabrakło mu tchu, łzy cisnęły się do oczu, czuł się bardzo szczęśliwy. Był rozrzucony, gdyż tak dawno nie czytał polskich książek, tak długo nikt nie odczuwał się do niego w języku ojczystym, a tu mowa polska sama do niego przysłała. Opanowała go więc wielka radość.

Pohamował jednakże wzruszenie i wolno czytał dalej: „*Tak nas powróciwszy cudem na ojczyście łono*” oderwał wzrok od tekstu i bardzo przejęty zaczął płakać, a w chwili później rzucił się z zabośnym krzykiem na ziemię. Świadomość, że już 40 lat nie widział ojczyzny, doprowadziła go do rozpacz. Zamurzył twarz w piasku i płacząc zaczął przepraszać ukochaną polską ziemię, wyrażając słowami bezgraniczną miłość do niej. Neutilony żal, bezgraniczna tęsknota sprawiły, że Skawinski po chwili zasnył w bezruchu na piasku.

Kiedy nieco ochłoniął, podniósł się z żalem w sercu i zaczął czytać dalej. Zmierzach zacięrał mu litery na kartkach. Starzec oparł głowę o skałę, zamknął oczy i z rozrzewnieniem zaczął wspominać lata spędzone w ojczyźnie. Ogarnęła go nostalgia. Jak na jawie widział piękno ojczyzny. Świadomość chwilami go opuszczała. Rzeczywistość przepłatała się z marzeniami sennymi. Dzwiny stan Skawinskiego przetrwał rankiem strażnik, który potrząsał go za ramię i pytał z niepokojem o stan zdrowia.

Wanda P. Kl. VIII

Szkola Podstawowa nr 1 w Bystrej

Na następnej lekcji przeczytamy 2—3 prace domowe, dokonamy ich omówienia zgodnie z ustalonymi kryteriami (czy zgodnie z tematem, jak temat został opracowany, jaka jest budowa i język, dokonamy poprawy niekiedy błędów językowych, ocenimy wypracowania. Od tej pory będziemy się starać opisywać przeżycia wewnętrzne różnych bohaterów literackich, np. profesora Sonnenbrucha, Joachima Petersa, pani Soerensen, z „*Niemców*” Kruczkowskiego, Marcjina Borowicza i Andrzeja Radka z „*Szyfówych prac*”, Pawła Obareckiego z „*Silaczki*”. Kaczmarcka z „*Najdalszej drogi*” itp.

Podsumowując powyższe rozważania, stwierdzić należy, że praca nad dłuższymi formami wypowiedzi jest bardzo czasochłonna. Trzeba zwracać uwagę na aktywność uczniów w procesie lekcyjnym. Im będzie ona większa, tym szybciej uczniowie posiadą umiejętności pisania charakterystyk, czy z większą łatwością potrafią opisywać przeżycia wewnętrzne.

PRZYPISY

1. Program szkoły podstawowej. Język polski kl. IV—VIII. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa 1985, s. 2.
2. Tamże, s. 9.
3. M. Nagajowa, *Kształcenie języka ucznia w szkole podstawowej*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa 1985, s. 35.
4. J. Kulpa, W. Pasterniak, *Metodyka nauczania języka polskiego w klasach V—VII*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa 1977, s. 107—108.
5. Program szkoły podstawowej... s. 7.
6. Tamże, s. 13.
7. Tamże, s. 45.
1. Dembowska J., Jakubowska Z., *Nauczanie języka polskiego w klasach V—VIII szkoły podstawowej*. PZWS. Warszawa 1969.
2. Dietrich J., Wójcik J., *Nauczanie języka polskiego w klasie VI*. WSIP. Warszawa 1985.
3. Kniaginowa M., *Prace pisemne z języka polskiego w klasach V—XI*. PZWS. Warszawa 1966.
4. Kulpa J., Pasterniak W., *Metodyka nauczania języka polskiego w klasach V—VIII*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa 1977.
5. Nagajowa M., *Cwiczenia słownikowo-frazeologiczne w klasach V—VIII*. PZWS. Warszawa 1972.
6. Nagajowa M., *Kształcenie języka ucznia w szkole podstawowej*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa 1985.
7. Pogajawska K., *Cwiczenia w mówieniu i pisanu w kl. V—VII*. PZWS. Warszawa 1969.

BIBLIOGRAFIA